

El Cisma d'Occident en la política del rei Martí*

Prim BERTRAN I ROIGÉ
Universitat de Barcelona

És prou conegut que la qüestió del Cisma d'Occident és un dels esdeveniments cabdals que marcaren els regnats dels fills del Cerimoniós, i també que pare i fills dugueren una política ben personal sobre aquest afer. El tema ha estat i és un punt recurrent en qualsevol biografia del monarca objecte d'estudi en aquest congrés. No es pot deslligar del regnat de Martí ni tampoc de la forta empremta que hi deixà la seva esposa, Maria de Luna. Seria llarg i sempre incomplet intentar oferir en aquestes breus pàgines un estat de la qüestió detallat. Tanmateix caldria tenir ben present el repertori bibliogràfic¹ redactat amb motiu de la commemoració del sisè centenari del Cisma d'Occident, celebrat l'any 1979, a cura, entre altres, de mossèn Josep Perarnau, la doctora Ferrer i Mallol, l'arxiver Jaume Riera i Sans i el doctor Joan Cabestany. És encara una obra de referència, com també ho són les actes, amb les seves ponències i comunicacions, editades en bona part gràcies a l'alt patronatge de l'Institut d'Estudis Catalans.

Recentment, la commemoració a la ciutat de Perpinyà del sisè centenari del concili convocat per Benet XIII, amb la presència dels bisbes i els prelats de la seva obediència a Santa Maria de la Real de Perpinyà, ha permès replantejar el tema del Cisma i la seva estreta relació amb les terres catalanes i amb el monarca contemporani, Martí I, dins els dominis del qual s'acollí aquella magna assemblea eclesiàstica.

Qualsevol cop d'ull a aquesta producció o a altres de més recents ens permetrà constatar com la qüestió del Cisma i sobretot la figura de Benet XIII són observats com un afer dels catalans o de la història dels catalans, sobretot des de la fi del segle XIX i el primer terç del segle XX, de forma especial les conseqüències i repercussions que tingueren en el canvi de dinastia,² igual que també s'han assumit com un fet cabdal per a la història d'Aragó.

* Agraïxo als organitzadors d'aquest congrés, i en particular a la doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol, que m'hagin confiat aquesta ponència sobre un aspecte cabdal del regnat de Martí l'Humà, com prou bé la doctora Ferrer i Mallol va destacar en la sessió inaugural de la jornada precedent, la que justament coincidia amb el sisè centenari de la mort del darrer monarca del casal de Barcelona.

1. *El Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià: Repertori bibliogràfic*, Barcelona, IEC, 1979.

2. Només cal veure, per exemple, *La tradició catalana* del bisbe Torras i Bages o els treballs del pare Miquel d'Esplugues i de mossèn Sebastià Puig i Puig, tant en l'*Episcopologio barcinonense* com en l'obra dedicada a *Pedro de Luna, último papa de Aviñón (1387-1430)*, de 1920, als quals podríem afegir els ben interessants treballs de Rafael Tasis i Marca o les diverses obres de l'erudit Eufemià Fort i Cogul, tots ells recollits en el ja referit repertori, sense oblidar l'obra de Ferran Soldevila sobre el Compromís de Casp.

ELS PRECEDENTS

Cal tenir present que el tema que ens ocupa, el Cisma, és un problema heretat des del 1378, d'ençà del regnat de Pere el Cerimoniós. La forçada elecció del cardenal de Bari, Bartolomeo Prignano, amb el nom d'Urbà VI (8 d'abril de 1378), feta sota pressions de la clerecia i del poble romà a la mort de Gregori XI, fou l'inici del que es convertiria en el llarg i dolorós problema del Cisma d'Occident.³

S'hi afegí la ferma voluntat del nou papa italià —el primer després d'una llarga sèrie de francesos— de reduir els ingressos pecuniaris dels cardenals, d'ampliar el Sacre Col·legi amb nous cardenals italians i d'imposar una reforma dels costums que, de totes totes, xocava contra els interessos d'una bona part dels cardenals francesos o dels cardenals infeudats a la política i als interessos avinyonesos. Aquest xoc havia d'iniciar un conflicte que desprestigiaria greument l'Església, dividiria la cristiandat occidental i duraria trenta-nou anys llarguíssims (1378-1417).

Així, doncs, l'elecció d'un nou papa a Fondi, el 20 de setembre del mateix any 1378, en la persona de l'arquebisbe de Bordeus, Robert de Ginebra (Climent VII), per part d'un grup important de cardenals disconformes amb Urbà VI, dividiria l'Església i els estats en urbanistes i clementistes, en romans i avinyonesos.

També l'any 1378, Carles V de França es declarà a favor de l'obediència avinyonesa, i darrere seu ho feren Escòcia, Savoia i Nàpols. En canvi, l'emperador, Hongria, Anglaterra i la major part dels estats italians es declararen d'obediència romana o urbanista. Fins i tot els grans personatges d'Església es dividiren. Mentre Caterina de Siena, Brígida de Suècia i fra Pere d'Aragó es feren ferm partidaris d'Urbà VI, el nostrat fra Vicent Ferrer, la clarissa Coleta de Corbie o el beat Pere de Luxemburg, bisbe de Metz, van posar-se al servei del papa avinyonès.⁴

Enfront de l'opció decidida d'altres monarquies a favor d'un papa o d'un altre, Pere el Cerimoniós optà per la indiferència o la neutralitat, com feren en un principi Navarra i Castella, tot i les pressions tant internes com externes. Només el 1379 el rei convocà una assemblea de teòlegs per a examinar els drets de cadascun dels dos pontífexs, mentre el dominic fra Vicent Ferrer escrivia el *De moderno Ecclesiae Scismata* (1380), obra que dedicà al rei Cerimoniós i on argumentava els drets inqüestionables del papa avinyonès. El monarca catalanoaragonès optà per un equilibri clar i inequívoc per tal d'aconseguir de tots dos pontífexs, a canvi de l'obediència, o de la no-obediència a l'altre, el reconeixement dels seus drets sobre els territoris italians, tothora qüestionats, a més de la solució de diversos problemes pendents amb la Santa Seu.

Les condicions posades pel monarca als dos papes eren:

- 1) La concessió en feu del regne de Sicília i el perdó de tot el ròssec endarrerit de molts anys del feu de Sardenya que el Cerimoniós es negava a pagar.
- 2) El dret de patronat de totes les dignitats eclesiàstiques dels seus territoris, àdhuc canongies, beneficis, el mestrat de Montesa i el priorat de Catalunya de l'orde de l'Hospital.
- 3) Concessions de dècimes per deu anys per tal de subvenir a la conquesta de Sardenya.
- 4) Cedir a l'arquebisbe primat de Tarragona el dret pontifici de dispensa de consanguinitat per contreure matrimoni.

3. V. Ángel ÁLVAREZ PALENZUELA, *El Cisma de Occidente*, Madrid, Rialp, 1982; Paul PAYAN, *Entre Rome et Avignon: une histoire du Grand Schisme, 1378-1417*, París, Flammarion, 2009; Hélène MILLET, *L'Église du Grand Schisme: 1378-1417*, París, Picard, 2009.

4. Renate BLUMENFELD-KOSINSKI, *Poets, saints, and visionaries of the Great Schism, 1378-1417*, University Park, PA, Pennsylvania State University Press, 2006.

Era ben difícil que cap dels dos papes acceptés les exigències.

Tot i la marcada i declarada opció clementista de l'entorn familiar (especialment per part de la muller, la reina Sibilla de Fortià, i els dos fills del rei), Pere el Cerimoniós persistí en l'actitud d'indiferència, i ho féu de manera duradora i per interès (segons la hipòtesi tradicional), en tant que aquesta situació li permetia intervenir i controlar les finances pontificies en els seus estats. Però també és evident, com diu Henri Bress,⁵ que la difícil situació de Sardenya i de Sicília requeria prudència davant la majoritària opció romana d'aquests territoris.

Precisament, aquesta indiferència defensada i exercida a ultrança pel Cerimoniós es veurà qüestionada per l'opció dels seus fills i successors. Primer per l'infant Joan, que, ja com a primogènit, influït pel seu francesisme, per Violant de Bar i per l'amistat amb Pero de Luna, es decantà ben manifestament pel papa d'Avinyó, Climent VII, al·legant que la seva consciència era «clara de la veritat i del fet».⁶ Com a rei, i com a primer acte de govern, Joan I va reunir una assemblea de teòlegs i juristes per decidir quin dels dos era ver papa i a quin s'havia de guardar obediència. D'aquesta manera es posava fi a la indiferència que fins aleshores havia marcat la política dels reis d'Aragó.

L'acord de l'assemblea (4 de febrer de 1387), com era d'esperar, fou favorable a Climent VII. En conseqüència, la Corona catalanoaragonesa féu opció definitiva d'obediència avinyonesa. A canvi, i ja d'entrada, el cosí del rei, l'arquebisbe de València, rebria el capell cardenalici. El fet d'haver pres partit també obligava a posar sota la voluntat d'Avinyó el plet de Sardenya i de Sicília, mentre que tant Urbà VI com el seu successor Bonifaci IX (1389-1404) tenien plena justificació per a ajudar les revoltes de Brancaleó Doria i d'Elionor d'Arborea a Sardenya així com el partit favorable als Anjou a Sicília, on Bonifaci IX va investir rei Lluís de Durazzo.

L'opció avinyonesa presa per Joan I, i després pel seu germà i successor Martí el Vell, tenia clares motivacions polítiques, atès que assegurava el suport d'un dels papes al domini aragonès de les tres illes majors de la Mediterrània occidental, Sardenya, Còrsega i Sicília, que el papat havia infeudat a la dinastia catalanoaragonesa des del pontificat de Bonifaci VIII. Convenia als monarques assegurar-se el suport incondicional de la cúria avinyonesa, ja que la romana hauria pogut posar serioses dificultats en un moment en què Sardenya era en part dominada per faccions rebels, Sicília estava dividida en faccions baronials i Còrsega podia comptar només amb un petit grup nobiliari filoaragonès.⁷

La nova situació derivada de l'obediència avinyonesa coincideix amb una peculiar situació europea. La França de Carles VI, per problemes interns, no estava en condicions de mantenir el papa d'Avinyó, ni tampoc tenia possibilitats de servir-se'n com en temps de Carles V. La universitat de París aprofità el buit de poder i d'autoritat religiosa per a actuar d'àrbitre en el conflicte eclesiàstic. La proposta dels teòlegs i els canonistes parisencs implicava la renúncia dels dos papes i l'obligació de nomenar-ne un de nou. Es tracta de la *via cessionis* (a més de la *via compromissi*, la *via concilii* o la *via facti*, entre les considerades per la mateixa universitat).

Tanmateix la mort de Climent VII a Avinyó i l'elecció de forma unànime del cardenal d'Aragó, Pero de Luna, com a Benet XIII (Avinyó, 28 de setembre de 1394) donaven un nou tomb a la situació. La monarquia francesa, amb el nou rei Carles VI i els seus consellers directes —els ducs Felip de Boronya, Joan de Berry i Lluís d'Orleans, governants *de facto* del regne—, veié l'elecció amb recel. Per

5. Henri BRESS, «La maison d'Aragon et le Schisme: Implications de politique internationale», a *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià*, vol. 1, Barcelona, IEC, 1986, p. 40.

6. Rafael TÀSIS I MARCA, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, Barcelona, Vicens Vives, 1962, p. 162.

7. Alberto BOSCOLO, *Medioevo aragonese*, Pàdua, CEDAM, 1958, p. 74-75.

primera vegada, el papa no era un francès, ni semblava ben disposat respecte als interessos de França. A més, l'Estudi General de París impulsava la *via cessionis* o renúncia dels dos pontífexs rivals com a solució única i efectiva del Cisma. En canvi, la fidelitat de Joan I a Avinyó estava fora de dubte. Ara, amb un nou papa originari dels propis regnes i amb una vinculació personal i estreta, es feia encara més sòlida l'obediència d'Aragó a Avinyó. En conèixer la seva elecció, Joan I i Violant de Bar, aleshores a la ciutat de Barcelona, anaren en pelegrinatge a Santa Maria del Mar per donar gràcies per haver estat elegit papa el cardenal d'Aragó. Tot seguit s'enviaren ambaixadors a Avinyó per tal de presentar l'obediència al nou pontífex, mentre que el rei s'adreçava al de França i als mestres de l'Estudi parisenc garantint-los que continuaria en el camí de cercar solucions per a retrobar la unitat de l'Església.⁸

Per això, a les propostes del rei de França, Carles VI (abril de 1394), fixades en cinc punts —1) que s'ajuntés amb ell en la proposta de la universitat de París; 2) que influís davant dels reis de Castella i de Navarra per tal d'acceptar conjuntament aquesta solució; 3) que pressionés Benet XIII a fi que acceptés també la proposta; 4) que pensés en què es podia fer si el papa d'Avinyó no acceptava, i 5) que en cap cas admetés el papa dins dels seus estats, si li ho demanava—, Joan I hi respongué de forma clarament negativa, adduint que determinis d'aquesta mena no es podien prendre «sense grans deliberacions e curiosa discussió ab persones científiques», obviant que aquest tema ja havia estat discutit amb profunditat pels grans i prestigiosos mestres parisencs.

Encara més, Joan I recordava al rei de França els lligams d'afecte, de fidelitat i de feu que el vinculaven a Benet XIII, a qui fins i tot havia tramès ambaixadors tot oferint-li la possibilitat d'instal·lar-se en una ciutat o un territori dels seus dominis, amb possible donació perpètua i amb tota la jurisdicció. Tanmateix aquest filobenedictinisme de Joan I no era compartit per tots els estaments i territoris del seu regne. Si Aragó havia fet seva la causa del papa Luna, el Consell de Cent de Barcelona es mostrà (març de 1396 i abril de 1397) molt reticent a les pretensions reials, especialment les posteriors de Martí I, d'instal·lar el papa en terres catalanes o a la ciutat de Barcelona. I així escriuen a Martí l'Humà el 3 d'abril de 1397:

Los dits consellers dubten que si el Papa ix de Avinyó ab lo dit senyor rey [d'Aragó], ne·l dit senyor lo amena en sa terra, d'açò no·s seguís gran discòrdia ab la casa de França e encara ab altres reys e prínceps e poderosos senyors, e après se·n poria seguir guerra e altres grans inconvenients al dit senyor e a sos regnes e terres. E més avant se·n poria torbar lo tractament que·l dit senyor [rei] emprèn sobre ·l levament del Scisme, perquè lo dit Consell [de Cent] deliberàs e acordàs què devia fer la Ciutat sobre açò.

E feta la dita proposició, lo dit Consell acordà que, per tolra molts inconvenients, escàndels e perills que, no solament al dit senyor e a son regne, ans encara a tota la cristiandat se porien seguir, si·l dit senyor trahia de Avinyó lo Papa e l'amenava a sa terra, los Consellers tremetessen al dit senyor [rei] l'escrivà, que fos persona entenenent e discreta, que per part d'aquesta Ciutat lo supplicàs que ell no degués traure lo papa de Avinyó ne permetés que se·n vingués ab ell, explicant-li los inconvenients, perills e escàndels dessus dits.⁹

8. Begoña PEREIRA PAGÁN, *El Papa Luna: Benedicto XIII*, Madrid, Alderabán, 1999, p. 100.

9. Carme BATLLE GALLART, «La ciutat de Barcelona i el Cisma», a *Jornades sobre el Cisma...*, vol. II, 1988, p. 329, doc. 6. L'any anterior (8 de març), el Consell de Cent refusava subvenir amb un ajut pecuniari el trasllat del papa i la seva cort a una ciutat dels seus regnes, perquè se·n podien seguir «molts perills e escàndels», tot i reconeixent a Martí I que «lo volia acceptar e abraçar tan bé [al papa] per la oportunitat per la oportunitat que hauria de continuar e proseguir la extirpació de l'abhominable Scisma que, exigents nostres peccats, és vuy en la Esgleya de Déu, en la qual extirpació lo dit senyor havia ja molt treballat» (Carme BATLLE GALLART, «La ciutat de Barcelona...», p. 328, doc. 5).

Però França, la seva monarquia i l'Estudi General de París havien pres decisions més determinants en l'afer de la divisió de l'Església. El febrer de 1395 es reuní a París una gran assemblea de la clerecia francesa, representants de tota la jerarquia, de totes les tendències i opcions, i de l'Estudi General, un estudi que havia fet diverses propostes i oferia diverses vies de solució del Cisma, i del qual el concili gal·licà en recollí o feia seva la *via cessionis*: que ambdós papes abdiquessin les seves dignitats.

La proposta parisenca, de la clerecia i de la universitat presentava tot un pla precís a seguir, que requeria l'aixecament mutu de les excomunionis i penes canòniques, la confirmació de beneficis i càrrecs d'ambdues obediències i el sistema de nomenament d'un nou pontífex. Una solemne i prestigiosa ambaixada francesa, coneguda com l'«ambaixada dels tres ducs»,¹⁰ s'havia d'encarregar de convèncer i informar Benet XIII.

Estalvio al lector el complex estira-i-arronsa d'aquesta legació, tot recordant que, enfront d'aquesta proposta francesa, en alguna hora acceptada pel papa aragonès, ara s'hi mostrava ferm defensor dels seus drets i de la seva legitimitat, i contraproposava a la proposta parisenca la *via conventionis*, denominada també *via iustitiae*. Ambdós papes discutirien els seus drets, acompanyats i aconsellats pels seus respectius col·legis. D'aquesta manera, la superioritat de l'autoritat papal no es veuria sotmesa als litigis, els interessos i les discussions dels fidels, encara que aquests fossin els reis o els grans doctors de l'Estudi General de París.¹¹

Però ni l'ambaixada dels tres ducs ni les pressions i àdhuc difamacions i crítiques dels cardenals avinyonesos que s'havien passat a la part del rei de França (qualificaren el papa de perjur, tirà i negociador sense fre) aconseguiren blegar la voluntat i la decisió de Benet XIII. En aquest context s'esdevingué la mort sobtada de Joan I al bosc d'Orriols, prop de Foixà, en terres gironines (19 de maig de 1396).

MARTÍ, REI D'ARAGÓ

Així, doncs, Martí el Vell, com a successor del seu germà, arribava al tron mentre es trobava a Sicília gestionant el regne en nom del seu fill Martí el Jove. Hi arribava en un moment de forta tensió, de revolta dels avinyonesos contra el seu senyor i de rebuig dels prestigiosos teòlegs d'Oxford a reconèixer cap dret a Benet XIII, tot declarant-se manifestament sota obediència romana com a única solució legítima i possible.

L'aparició en escena de Martí l'Humà havia d'imprimir un gir al problema del Cisma, refermant i consolidant una de les parts: el papat d'Avinyó.¹² Martí I, home profundament religiós, especialment sensible envers el franciscanisme¹³ i profundament preocupat per la difícil situació de l'Església, sentia una gran simpatia pel papa d'Avinyó, originari de les seves terres i parent de la seva muller

10. Es tractava dels ducs de Borgonya i de Berry, oncles del rei de França, i del duc d'Orleans, germà del rei Carles VI. L'ambaixada féu una entrada solemníssima a la ciutat d'Avinyó i fou rebuda pel papa el 24 de maig de 1395.

11. José Antonio PARRILLA, José Antonio MUÑIZ i Camilo CARIDE, *Benedicto XIII: La vida y el tiempo del papa Luna*, Saragossa, Caja de Ahorros de la Inmaculada, 1987, p. 65.

12. Armand JAMME, «Benoît XIII, le Schisme et la Couronne: Regards sur le croisement des enjeux politiques au temps de l'Interregne aragonais», a *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1410-1412: El Interregno y el Compromiso de Caspe*, Saragossa, Gobierno de Aragón, 2011, p. 123-124.

13. Núria SILLERAS, «La connexió franciscana: Franciscanisme i monarquia a la Corona d'Aragó en temps de Martí I (1396-1410)», a *Jornades d'Estudis Franciscans, 2001*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 2002, p. 157-178.

Maria de Luna.¹⁴ Això havia de desfer la unitat de criteris de les monarquies occidentals interessades a trobar una sortida a l'atzucac, com ho denota la preparació d'una nova ambaixada, aquesta vegada la dels tres reis: el d'Anglaterra, el de França i el de Castella.

Ara Aragó se'n desmarcaria des del principi del regnat. Només cal adonar-se d'un acte ben significatiu: en tornar de Sicília, tot partint del port de Trapani (10 de gener de 1397) per anar a Càller, l'Alguer i després a Marsella, Martí l'Humà trepitjà primer Avinyó (on arribà el 20 de març) que no pas les terres de les quals havia estat cridat com a rei. Martí I no sols reté homenatge al papa pels tres regnes insulars mediterranis, sinó que també va aprofitar l'avinentesa per a parlar àmpliament i detallada amb les més altes personalitats de la cúria sobre afers referents al domini efectiu de les illes, sempre problemàtic, especialment a Sardenya, i també per a planificar qüestions de futur, com les percepcions de dècimes, o qüestions d'ordre eclesiàstic com la col·lació de càrrecs.¹⁵

Tot i que és veritat que pujà Roine amunt a precís i a insistència del papa, no deixa de ser rellevant que ho acceptés i que hi romangués sis setmanes. Ho comunicava prou clarament al seu fill Martí el Jove: «Per a tractar e fer tant com sia possible que aquest malvat Cisme qui tant ha durat e és molt radicat en l'església de Déu, sia extirpat, remogut e levat.»¹⁶

La llarga presència de Martí a la cort papal, sense precedents i d'un mes i mig de durada,¹⁷ donà com a resultat la confecció d'un pla alternatiu per a solucionar la greu crisi de l'Església. I aquesta vegada seria un monarca *catholicissimus* qui secundaria la proposta papal de la *via conventionis* o *via iustitiae*, enfront de la proposta dels tres ducs i la posterior dels tres reis (10 de juny de 1397) de *via cessionis* o renúncia d'ambdós papes. Això, d'entrada, trencava la unitat d'actuació de les monarquies i, pel cap baix, alientia, si no reduïa, la capacitat de coacció dels altres sobirans i de la seva ambaixada conjunta.

A canvi d'aquest suport incondicional a Benet XIII, Martí el Vell rebé la Rosa d'Or, fou aclamat a l'entrada i pels carrers d'Avinyó com a gonfanoner pontifici i rebé la relíquia del *lignum crucis*,¹⁸ que diposità a la seu barcelonina.¹⁹ Però el papa no fou sempre generós amb el rei ni li compensà el seu suport. Aquesta diferència fou especialment notòria en el nomenament d'alts càrrecs eclesiàstics de la Corona catalanoaragonesa. N'esmentarem altres més endavant, però en aquest context precís cal destacar el rebuig del papa a la sol·licitud reial a favor d'Hug de Llupià-Bages, bisbe de Tortosa, per tal que li fos atorgada la mitra de València. El pontífex ho argumentà així:

Respon nostre senyor lo Papa que com a ell sien menester les rendes del dit bisbat [de València] per proseguir la unitat de la sancta mare església, car altre part de present nos pot ajudar bé que aquells li sien fort poques, per ço ell enten retenir en sa mà encara per tot l'any següent lo dit bisbat ab les rendes d'aquell e aquelles deputer e despendre en la dita prosecució de la unitat de la sgleya

14. La reina, Maria de Luna, sempre recordarà que la candidatura del seu marit com a successor de Joan I, enfront de la successió per línia femenina per part de les filles del rei, comptà tothora amb el suport decidit de Benet XIII, un motiu més a afegir a la fidelitat que sempre mantindrà Martí el Vell envers el papa d'Avinyó. Vegeu LUIS SUÁREZ FERNÁNDEZ, *Benedicto XIII: ¿Antipapa o Papa? (1328-1423)*, Barcelona, Ariel, 2002, p. 152-154; NÚRIA SILLERAS, *Power, Piety, and Patronage in Late Medieval Queenship: Maria de Luna*, Nova York, Palgrave Macmillan, 2008.

15. Alberto BOSCOLO, *Medioevo...*, p. 76-77.

16. Rafael TÀSIS I MARCA, *Pere el Cerimoniós...*, p. 202.

17. Eufemià FORT I COGUL, *Una destacada intervenció catalana en el Cisma d'Occident*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1961, col·l. «Episodis de la Història», núm. 15, p. 14.

18. Àngel FÀBREGA I GRAU, «Els "Privilegis pontificis" del temps del Cisma a l'Arxiu Capítular de la catedral de Barcelona», a *Jornades sobre el Cisma...*, vol. II, p. 418, doc. 15.

19. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna, último papa de Aviñón (1387-1430)*, Barcelona, Políglota, 1920, p. 55.

[...]. Pregant lo dit senyor Rey que vulla en la provisió del dit bisbat de present aver paciència e donar loch a la anada del dit bisbe a nostre senyor lo Papa.²⁰

A més, Martí féu jurament i homenatge al papa i a l'Església pels regnes de Còrsega i Sardenya, obviant, com havia fet son germà, l'autoritat o els drets del papa de Roma. Un altre tema ben distint era la qüestió siciliana, en què Martí jugà hàbilment entre les dues obediències, deixant llibertat als diversos fidels, les universitats i els barons de l'illa; un equilibri que s'observa de manera especial en les eleccions episcopals i en la llibertat d'actuació dels col·lectors urbanistes o d'obediència romana.²¹ No té res d'estrany, per tant, que d'ençà dels inicis del regnat de Martí I les dècimes atorgades pel papa tinguessin com a finalitat ajudar les despeses per al control de Sardenya, però també per a ajudar Martí el Jove a mantenir el govern de l'illa de Sicília, que era feu de l'Església i que passava igualment per moments incerts i serioses dificultats.²² L'estudi de Jordi Morelló²³ sobre les diverses col·lectes de dècimes atorgades per Benet XIII, primer a favor de Joan I i després de Martí l'Humà, posa en evidència el gran increment d'aquest tribut i com carregà en gran manera la fiscalitat sobre el clero de la Corona catalanoaragonesa i es convertí *de facto* en un tribut ordinari, tant per a les finances pontifícies com per a les reials. A més, el mateix autor demostra com una part ben important dels ingressos fiscals per aquest concepte s'empraren no tant per a pagar allò convingut i que havia estat invocat a l'hora de la cessió de la dècima, o sigui el domini de les illes díscules per part del casal d'Aragó, sinó per a pagar els deutes amb els grans mercaders, Luchino Scarampi i Francesc Deuder especialment, deutes heretats en bona part del regnat precedent, així com també per a assignar-ne una part substancial a familiars propers de la família reial.

La trobada de Martí I i Benet XIII a Avinyó tenia present encara un altre projecte: el d'advertir Roma i Bonifaci IX que també hi tenien molt a perdre si s'acceptava la proposta del rei de França.²⁴ D'aquesta manera, s'hauria assegurat l'acceptació de la *via compromissi* o *via conventionis*, consistent en la trobada dels dos papes; era la solució buscada i estimada per Benet XIII i que ara també secundaria, encara que fos tàcitament, el nou monarca Martí I.

Amb el suport del sobirà aragonès, no és estrany que Benet XIII dilatés una resposta, primer, i es negués rotundament després a acceptar la *via cessionis* propugnada pels ambaixadors dels tres reis (el d'Anglaterra, el de França i el de Castella) i també per l'Estudi General de París. La universitat, després de la ineficàcia de l'ambaixada dels tres ducs, i encara més després del fracàs de l'ambaixada dels tres reis (entre juny i juliol de 1397), va jugar un paper rellevant. Amb l'autoritat dels grans i prestigiosos canonistes i teòlegs, París no solament es refermà en la defensa de la *via cessionis*, i a ultrança, ans també endegà una autèntica ofensiva contra un papat (tant el de Roma com el d'Avinyó) que

20. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 454, apèndix XIII.

21. Henri BRESQ, «La maison d'Aragon...», p. 47. Aquest autor recorda que «l'adhésion de l'Aragon à l'obédience clémentine a constitué un obstacle permanent, contraignant les princes catalans à une politique sans gloire de double jeu, puis à une colonisation clandestine qui portera tous ses fruits sous Ferdinand Ier, quand les vicégérants imposeront à toute l'île l'obédience de Peníscola» (Henri BRESQ, «La maison d'Aragon...», p. 50).

22. Jordi MORELLÓ BAGET, «La contribución de la Iglesia a las arcas del Rey: A propósito de la recaudación de las dècimas en la Corona de Aragón a finales del siglo XIV y principios del XV», a *El dinero de Dios: Iglesia y fiscalidad en el Occidente Medieval (siglos XIII-XV)*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 2011, p. 167-190; Jordi MORELLÓ BAGET, «La maquinaria fiscal del papado avinonés en la Corona de Aragón: La colectoría de Berenguer Ribalta (1400-1402)», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 39 (2009), p. 84.

23. Jordi MORELLÓ BAGET, «La contribución de la Iglesia...», p. 17.

24. Barbara von LANGEN-MONHEIM, «Le rapport sur les actes de Benoît XIII et la dernière version de l'«Informatio serio-sa»», *Études Roussillonaises: Revue d'Histoire et d'Archéologie Méditerranéennes*, núm. xxiv (2009-2010), p. 83.

considerava incapaç de fer res a favor de la unitat desitjada, a la vegada que criticava fortament els abusos de poder i la riquesa i clamava per un retorn a la simplicitat evangèlica. De manera similar, la universitat d'Oxford entrà de ple en el debat sobre el Cisma i la legitimitat dels papes, de manera que el març de 1396 rebutjà completament la *via cessionis* i exigí el reconeixement universal del papa de Roma, o, com a mal menor, la convocatòria d'un concili (dita també *via concilii*).²⁵

L'assetjament del papa a Avinyó

A conseqüència del fracàs de les gestions reials i de la imponent opinió dels mestres dels dos estudis generals, França retirava l'obediència a Benet XIII el 27 de juliol de 1398 i comminava els clergues fidels a Avinyó a sortir de la ciutat si volien conservar els beneficis i les propietats. L'endemà mateix abandonaren el papa disset dels seus cardenals, que passaren a viure a Vilanova d'Avinyó, terra del rei de França.

L'assetjament del palau i la pressió sobre el papa per forçar-lo a abdicar van ser molt durs i àdhuc vexants, i van durar anys, des del setembre de 1398²⁶ fins al març de 1403. Martín de Alpartil, testimoni presencial dels esdeveniments, recorda que, entre els únics fidels que li restaven dins dels murs de la ciutat i després dins dels murs dels palaus, hi havia una majoria de catalans (setanta-dos), aragonesos (seixanta-vuit) i valencians (vint-i-sis). A més de seixanta-quatre castellans i vint-i-tres navarresos.²⁷ No és estrany que, a més dels insults llançats contra el papa, se'n proferissin també contra els catalans.²⁸

Tanmateix Martí I estava decidit a no cedir i a continuar amb el seu suport incondicional. El monarca català considerava aquella situació absolutament intolerable i que ultrapassava la prudència envers el rei de França, de manera que es tornava «en injúria nostra e de la reina muller e rei de Sicília fill nostres», a més que «entre lo dit Sant Pare és gran deute de parentesc, hoc encara car és de nostra nació».²⁹ La família reial aragonesa fou sens dubte el puntal més ferm sobre el qual resistí Benet XIII, tot i que Martí el Vell, en un primer moment, es mostrà caut i circumspecte, sobretot per no indisposar-se amb França; per això fins i tot prohibí la possibilitat d'acollir el pontífex en algun indret de les seves terres. Tanmateix el papa tenia la certesa absoluta que la seva sort estava garantida per la fidelitat del seu parent. I encara molt especialment per part de la reina Maria de Luna, com recorda un informe anònim i sense data (tardor de 1398) que permet conèixer les pressions fetes sobre el rei Martí per tal que es decidís no sols a defensar el papa, sinó també a admetre'l, si calia, dins dels seus regnes. En aquest context, hom afirma que «avem après sabut que la senyora Reyna ha auda una letra del Papa, per la qual offer metre tot son ffet en poder d'ella. E sabem que la dicta senyora, insta congoxa molt lo senyor Rey sobre aquesta matèria».³⁰

Les relacions entre el rei i el papa es visualitzaren en diferents actes, com el nomenament de l'abat de Sant Cugat, Joan Ermengol, com a nou bisbe de Barcelona (11 de setembre de 1398); és el bisbe

25. Begoña PEREIRA PAGÁN, *El Papa Luna...*, p. 111.

26. Luis SUÁREZ FERNÁNDEZ, *Benedicto XIII...*, p. 171-192.

27. Martín de ALPARTIL, *Cronica actitatorum temporibus Benedicti XIII pape*, ed. a cura de J. Á. Sesma i M. M. Agudo, Saragossa, Gobierno de Aragón, 1994, p. 74.

28. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 69.

29. Josep-Dauid GARRIDO I VALLS, *Vida i regnat de Martí I, l'últim rei del casal de Barcelona*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2010, p. 231.

30. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 463, doc. xx.

que estaria darrere de la fusió dels hospitals barcelonins i de la fundació del gran hospital de la Santa Creu³¹ —aquí al costat mateix d'on celebrem aquest congrés— i també el que féu factible el trasllat de les relíquies de sant Sever des del monestir de Sant Cugat fins a Barcelona,³² com reproduceix el fragment de retaule que és l'anagrama d'aquest congrés.

El monarca, en vista dels esdeveniments, abandonà l'actitud de prudència i sobretot de recel davant el capteniment de França i prengué múltiples decisions a favor del papa segrestat, especialment al llarg del mes d'octubre de 1398. Són destacables les instruccions minucioses i precises donades pel rei mateix al seu ambaixador davant del papa, Pere Sacalm, en les quals s'insta a proveir la seu de València a favor de l'actual bisbe de Tortosa —Hug de Llupià-Bages—, com ja havia reiterat anteriorment sense èxit.³³ Fins i tot les instruccions que el mateix mes donava a altres ambaixadors especials, entre els quals hi havia l'abat de Ripoll i fra Guerau de Cervelló:

Primerament al Sant Pare explicaran e diran de part del dit senyor Rey que bé que que lo dit senyor no fos content de ell en special per tro ara no és cert que haia volgut complaure del bisbat de València de que tan longament l'a suplicat. Emprò hoint que lo dit sant Pare és per los seus adversaris axí constrengut com se diu, e atenent moltes coses que a açò lo deuen rahanablement induir ell ha deliberat entremetre's en son fet per liverar-lo del constrenyiment, tribulació e affany en què és posat e açò per totes aquelles vies que a ell sien possibles e factibles. E en fer açò, lo dit Senyor és induït primerament per reverència de Déu e honor de la sancta Sgleya sua de la qual ell és feudatari, e amor de la persona del dit Pare Sant, lo qual tots temps ha molt amat. E per sguart de las dites coses lo dit Senyor request per part del dit Pare sant liberalment e de bon voler atorga totes les letres e provisions que li foren demanades per a que galees e qualsevol altres fustes armades axí de la croada com de altres parts de sos regnes e terres puxen e deien anar en adjutori del dit Pare sant, pregant encara los patrons e mantenidós e conservadós de la dita croada que a açò donassen loch per tot son poder, axí com a cosa de que farien servey a Déu e al dit senyor gran plaer.»³⁴

L'assetjament i l'empresonament *de facto* d'ençà de Pasqua de 1399, per part de França, amb el consegüent desprestigi de la dignitat de Benet XIII,³⁵ foren atenuats per algunes iniciatives que tendien a cercar solucions. S'hi compten des de l'ambaixada reial de Martí, confiada a l'abat de Ripoll i que suara hem referit, fins a posar l'estol de valencians i mallorquins a disposició del Sant Pare (l'estol que en aquest mateix congrés estudia mossèn Josep Alanyà i que estava adreçat a venjar i castigar el saqueig i el sacríleg robatori de Torreblanca)³⁶ perquè, si aquest es lliurava a la seva mà i poder, el duguessin a l'indret dels seus estats que preferís.

L'estol, que arribà a les Boques del Roine, no pogué remuntar fins a Avinyó i féu inútils els pro-

31. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 481, apèndix XLVIII, del 5 de setembre de 1401.

32. Àngel FÀBREGA I GRAU, «Els "Privilegis pontificis"...», p. 419, doc. 21, butlla de Benet XIII de l'1 de febrer de 1405, Niça.

33. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 457, apèndix XVII.

34. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 458, apèndix XVIII.

35. Sobre el greu assetjament de la Seu Apostòlica i de la ciutat que l'acollia, vegeu Guillaume MOLLAT, «Épisodes du siècle du palais des papes au temps de Benoît XIII (1398-1399)», *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, núm. XXIII (1927), p. 489-501; Josep RIUS SERRA, «Galeries catalanes al servei de Benet XIII», *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XI (1935), p. 334-352. Hom hi destaca el paper de la ciutat de Barcelona, seu d'un consell format per Ramon de Perellós, Pero de Luna i el cavaller Francesc de Santapau, presidit per Pere de Sagarriga. Organitzaren un servei d'espionatge a Avinyó mateix. Tot i que Benet XIII demanà ajut al rei Martí, aquest s'abstingué d'intervenir-hi directament, però permeté que ho fes l'estol dirigit per Pero de Luna, format per deu o divuit galeres i quatre galiotes que tornaven de l'expedició de càstig contra la costa nord-africana.

36. Rafael TÀSIS I MARCA, *Pere el Cerimoniós...*, p. 206-207.

jectes reials i l'esforç de valencians i mallorquins, que retornaren cap a les costes africanes el setembre de 1399.³⁷

Mentrestant, les actuacions del rei d'Aragó es multiplicaren en tots els àmbits, tant per a alliberar el papa presoner com per a provar de parlar amb el pontífex de Roma i arribar a algun acord. En aquesta actitud hi pesava, i molt, el fet que la política proavinyonesa a Sicília era un fracàs. Cal entendre, en aquest context i sentit, el sentiment de rebuig per la rebuda a Barcelona del nunci de Bonifaci IX (octubre de 1399), el qual «ingrediens signando solepniter quasi ab omnibus ut legatus est receptus et tractatus et etiam alibi», acció impensable i inadmissible, tota vegada que «cum hec vergant in Dei et ecclesie sue offensam et infamiam dicti regis et regni qui preceteris regibus istis temporibus virtuosus et catholicus reputatur [...]»,³⁸ com també cal entendre en la mateixa línia de cercar alguna entesa amb Roma la tramesa a Sicília de l'arquebisbe d'Oristany, Ubaldino Cambi, precisament l'arquebisbe de la capital dels rebels sards, per tal de negociar amb l'hereu de la Corona catalanoaragonesa una sortida a les dificultats que presentava l'illa. Just, com a gest de bona voluntat, el nunci arquebisbe batejà el 23 d'abril de 1399 el petit Pere, fill de Martí el Jove i la reina Maria de Sicília, nascut el 17 de novembre anterior.³⁹

La situació restava en punt mort. Quedava clar que Benet XIII resistiria el que fos i que mai renunciaria a la seva dignitat pontifícia. I així continuà fins que s'evadí de palau el 12 de març de 1403, disfressat amb l'hàbit de cartoixà i a través d'una obertura feta pels catalans a les cases properes a palau, i gràcies a l'ajut i a la planificació del conestable Jaume de Prades, de Joan de Vallterra, de Francesc de Blanes i de Vidal de Blanes, que teòricament anaren a Avinyó per tractar de la qüestió del Cisma en nom del rei d'Aragó. Una embarcació l'esperava al Roine per a dur-lo fins a Castèurainard, territori de Lluís d'Anjou, rei de Nàpols i comte de Provença. La fugida del papa fou una autèntica sorpresa. Martín de Alpartil ens deixà una descripció escruixidora d'aquest llarg període en el qual la diplomàcia de Martí I jugà amb subtilitat i aconseguí alguns avantatges, com arrancar del papa l'aprovaçió pontifícia del Col·legi de Medicina de Barcelona.⁴⁰

L'evasió del papa li retornà prestigi i crèdit. Molts cardenals, el rei de França, Carles VI, i el de Castella, Enric III, reconegueren de nou la seva autoritat. Reforçat per l'èxit de l'empresa i amb el suport incondicional de Martí I, Benet XIII abandonà definitivament qualsevol intent de la *via cessionis* per assajar la *via conventionis*, especialment a partir de 1404, tot proposant al papa romà, Bonifaci IX, una entrevista en lloc neutral i segur. Vaixells catalans el van acompanyar cap a Itàlia, en una llarga estada entre 1405 i 1406. A Vilafranca de Mar, prop de Niça, rebé la visita de Martí el Jove, rei de Sicília, tot fent camí cap a Catalunya (març de 1405), i també la de Lluís II d'Anjou.

El regnat de Martí i, concretament, aquest temps d'empresonament del seu parent i qüestionat papa foren també d'incerteses i divisions internes en l'Església catalana, difícilment assumibles per un monarca catòlic i obsedit per la fi del Cisma, perquè la divisió afectà també el clero del país i causà preocupació al rei.

37. Aquest aspecte, el tracta la doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol en la seva ponència en aquest congrés.

38. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 471, doc. xxx.

39. Josep-Dauid GARRIDO I VALLS, *Vida i regnat de Martí I...*, p. 186.

40. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 96.

LA SITUACIÓ INTERNA DE L'ESGLÉSIA CATALANA EN TEMPS DEL CISMA

Per tal de considerar amb més detall les condicions, les peculiaritats i els efectes tant de la nova administració avinyonesa com els derivats de la divisió cismàtica en la clerecia catalana,⁴¹ posaré alguns exemples, tot començant pel bisbat de Lleida.

El cas de Lleida

La diòcesi de Lleida, en temps del papa Benet XIII, estava en plena efervescència interna. A la darrereria del segle XIV (1399), Martí I i Maria de Luna reformaren la universitat, que havia entrat en un fort declivi.⁴² Mentrestant, la ciutat vivia fortes tensions socials (el saqueig i destrucció del Call, el 1391, n'és un reflex) i també tensos enfrontaments entre franciscans i dominics, que xocaren sobretot en l'àmbit universitari, en què els franciscans controlaven l'ensenyament de la teologia. Nicolau Eimeric perseguí l'estudiant valencià Antoni Riera (1391-1392), acusat de seguir les doctrines lul·listes. També en l'àmbit de la predicació les tensions o almenys els recels entre les diferents branques dels mendicants es posaren de manifest manta vegada.

L'Estudi General de Lleida fou protagonista indirecte de les tensions entre papat i diòcesi. De la universitat, en procedia el canceller Pere de Santcliment, que fou elegit bisbe de Lleida pel capítol de la Seu (7 de maig de 1399), tot recuperant la vella tradició d'elecció combinada entre el capítol de Lleida i el de Roda d'Isàvena.⁴³ Aquest nomenament tingué el rebuig de Benet XIII, que reduí l'electe a simple canonge.

El resultat fou que, entre 1399 i 1404, mentre el papa era presoner a Avinyó, Lleida no tingué bisbe, i *de facto* restava com a seu vacant. S'havien fet tres eleccions frustrades, i els canonges no es posaven d'acord per a escollir un nou bisbe. Tampoc s'acceptaven els candidats nomenats pel papa. Per si fos poc, Lleida va viure (1402) una llarga disputa per la provisió de l'ardiaconat major de la Seu, que tenia Berenguer de Barutell i que ara li havia estat pres i ocupat pel cardenal d'obediència avinyonesa Fernando Pérez Calvillo, de Tarassona.⁴⁴

Enmig de tot aquest conflicte, Benet XIII nomenà bisbe Joan de Baufés, un normand traslladat primerament de la seu francesa de Dacs a la de Vic (1392-1393), per ordre de Climent VII, i que passà després per Osca i Lleida, seu en la qual no posà mai els peus, tot i que n'arribà a prendre possessió mitjançant procurador. *A posteriori*, fou nomenat l'empordanès Pere de Sagarriga, ardiaca de la catedral i cambrer privat de Benet XIII,⁴⁵ amb el vistiplau reial. Sagarriga actuà de diplomàtic i anà a Roma a parlamentar amb Bonifaci IX (1404), però la mort del papa romà i l'elecció d'Innocenci VII

41. Per a una visió genèrica i de conjunt, vegeu Antoni PLADEVALL, *Història de l'Església a Catalunya*, Barcelona, Claret, 1989, p. 110-116.

42. Josep LLADONOSA PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrraga, Camps Calmet, 1974, p. 531.

43. Sobre la problemàtica i les formes d'elecció episcopal al bisbat de Lleida, vegeu Prim BERTRAN, «El bisbat de Lleida i les seves relacions amb el papat», a *Arrels cristianes: Presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida*, vol. II, *Temps de consolidació: La Baixa Edat Mitjana. Segles XIII-XV*, Lleida, Pagès i Bisbat de Lleida, 2008, p. 85-92.

44. Fernando Pérez Calvillo, persona fidel a Climent VII, havia estat canonge de Tarassona i després fou nomenat bisbe de Vic (1387-1392) i retornà a Tarassona com a bisbe (1392-1404), on morí després d'haver estat creat cardenal pel papa Benet XIII. Vegeu Ramon ORDEIG I MATA, «Documents dels arxius episcopal i capitular de Vic relatius al Cisma d'Occident», a *Jornades sobre el Cisma...*, vol. II, p. 135-136.

45. Sagarriga ja havia participat en una comissió important, el 18 d'octubre de 1398, al costat de Jaume de Ribes, l'abat Ramon de Ripoll, el cavaller barceloní Asbert Satrilla i el canonge Domènec Pons, que confirmà un ajut del capítol de canonges de la seu barcelonina de mil florins d'or aragonesos per a armar una galera i ajudar Benet XIII, aleshores assetjat i presoner

ho capgirà tot i deixà en no res els esforços esmerçats. Tensions, crispacions i buit de poder són el resultat de les interferències de Benet XIII i del Cisma al bisbat de Lleida. Els ambaixadors, entre ells el bisbe de Lleida, foren empresonats a Sant'Angelo, i hagueren de pagar un rescat gran i vexatori de cinc mil ducats. Sagarriga esdevindria rellevant, tant per la seva futura trajectòria com a arquebisbe de Tarragona i representant català al Compromís de Casp (1412) com per ser un dels interlocutors del rei Alfons el Magnànim amb el papa Luna. En una de les cartes adreçades al monarca de la dinastia Trastàmara, Sagarriga arriba a qualificar el ja deposat Benet XIII de «roca de Paníscola».⁴⁶

El bisbat d'Urgell

El bisbat d'Urgell és un altre dels casos en què hom pot observar fins a quin punt el Cisma va condicionar l'estabilitat dels bisbes i l'administració i regiment de la diòcesi. Va estar regit, entre 1365 i 1370, per un membre de la família aragonesa dels Luna, Pero de Luna, parent de qui més tard seria el papa Benet XIII. Es tracta d'un pontificat gris en tots els aspectes, i fins i tot es féu enterrar fora de l'àmbit diocesà, a la col·legiata de Santa Maria de Cervera.

Els dos bisbes que d'alguna manera emmarquen la problemàtica de l'afecció o desafecció envers Benet XIII són, en primer lloc, Berenguer d'Erill (1371-1387), membre d'una antiga i potent nissaga de la Ribagorça, antic monjo de Montserrat i prior de Meià, que a més fou abat de Gerri. Nomenat bisbe de Barcelona el 1369, són conegudes les seves diferències amb Pere el Cerimoniós. Traslladat a la Seu d'Urgell el 1370, d'aquest personatge destaquen la seva solemne declaració (1387) de lament per l'estat actual de l'Església, i que manifestava, per raons de consciència, la voluntat de mantenir-se neutral entre ambdues obediències. La posició de Berenguer d'Erill li reportà nombroses tensions d'una banda i de l'altra, però ha passat a la història com un home íntegre, incapaç de blegar-se als interessos de la monarquia o als dels ambaixadors, sobretot d'Avinyó.⁴⁷

El seu successor, Galceran de Vilanova (1388-1415), antic ardiaca de Besalú, batxiller en decrets i clarament decantat a favor dels papes d'Avinyó, fou promogut a la seu urgellenca com a compensació a la fidelitat envers Climent VII. La seva història és la d'un personatge vinculat a Avinyó, assessor de Benet XIII, i com a tal assistí al Concili de Perpinyà i en signà les actes.⁴⁸ Fou conegut per la seva opció immaculista i per tant profranciscana, tot i que secundà tothora els dominics i féu aixecar el nou convent situat extramurs de la ciutat, on es troba encara avui, ara convertit en Parador Nacional de Turismo.

A Urgell, doncs, Benet XIII estroncava d'arrel un corrent d'equilibri, de neutralitat, en imposar i mantenir els seus afectes incondicionals, que mai van ser contestats, i això amb el suport explícit o tàcit de Martí I.

El cas de Barcelona

El bisbat de Barcelona presenta una evolució peculiar respecte a altres exemples de diòcesis catalanes. Barcelona es fa d'obediència avinyonesa amb Ramon d'Escales (1386-1398), canonista, conse-

al palau d'Avinyó. Vegeu Joan BUSQUETA, «La Baixa Edat Mitjana: L'Església de Lleida en el seu marc històric i social (segles XIII-XV)», a *Arrels cristianes...*, p. 49.

46. Joan BUSQUETA, «La Baixa Edat Mitjana...», p. 49.

47. Pere PUJOL I TUBAU, «El bisbe d'Urgell Berenguer d'Erill (1371-1388) i el Cisma d'Occident», a *Obra completa de Pere Pujol Tubau, arxiver de la catedral d'Urgell*, Andorra la Vella, Casal i Vall, 1984, p. 371-382.

48. Jaume VILLANUEVA, *Viage literario por las Iglesias de España*, Madrid, 1895, vol. XI, p. 126.

ller de Pere el Cerimoniós, antic abat de la canònica de Vilabertran i després bisbe d'Elna i de Lleida. Recordem que bisbe i bisbat acolliren a Barcelona la visita del cardenal legat Pero de Luna (1388), i aquest mateix bisbe garantí la fidelitat de Joan I al papat d'Avinyó.⁴⁹ Actiu en la construcció de la catedral i en la legislació interna de la diòcesi, especialment destaca per haver fet inscriure en el llibre de les constitucions l'admissió dels reis de la Corona catalanoaragonesa com a canonges de la seu.⁵⁰ Hom el recorda per les magnífiques obres de la seu barcelonina, especialment la construcció del cor, que llueix el seu senyal heràldic, i el campanar, aixecat damunt la porta de Sant Iu, així com el seu impressionant sepulcre, una de les meravelles escultòriques de la plenitud del Gòtic, que es conserva a la capella dels Sants Innocents de la mateixa catedral. A la seva mort seguiren, per elecció dels canonges,⁵¹ els breus pontificats de Joan Ermengol, antic prior de Sant Cugat⁵² i ara nou bisbe de Barcelona (1389-1408), tot i que, des del 1385, nomenat per Benet XIII, de qui era ferm partidari, contra la voluntat del capítol catedralici, que havia elegit Francesc Climent, conegut com a Saperà. Com a bisbe de Barcelona, Joan Ermengol⁵³ impulsà les obres de la catedral, obrí la plaça situada davant la façana principal, que fou planificada pel mestre Carlí, planificació de la qual es conserven encara els plànols que permeteren completar-la a finals del segle XIX. Tanmateix l'obra més rellevant del bisbe Ermengol fou la reorganització dels hospitals de Barcelona fins a construir-ne un de sol: l'Hospital de la Santa Creu, la primera pedra del qual posaren Martí l'Humà i Maria de Luna.⁵⁴ A més, sota el seu pontificat es féu el trasllat de les suposades relíquies de sant Sever des del monestir de Sant Cugat del Vallès fins a la catedral.⁵⁵ Convocat el Concili de Perpinyà, el bisbe Ermengol fou un dels primers a acceptar-ne la convocatòria i a fer-s'hi present, tot i que, com diu Sebastià Puig, «pudo observar como el desaliento y la defección habían diezmando las filas de los parciales del Papa».⁵⁶ Morí el 17 de desembre de 1409, segons sembla, a causa de la pesta.

El succeí Francesc de Blanes (1409-1410), conciliar a Perpinyà, canceller de Martí I i ambaixador reial davant Benet XIII, a més d'antic canonge de la catedral de Mallorca i ardiaca de la Selva, a la diòcesi de Girona. Home de fidelitat provada envers el papa Luna, a qui acompanyà en el setge i fugida d'Avinyó (1403).⁵⁷ El seu nomenament s'explica per l'estreta i fidel vinculació que mantenia amb Pero de Luna i per evitar que Martí I aprofités la situació de seu vacant per a imposar-hi els seus candidats. Per això prengué possessió de la seu tot i el perill d'enemistar-se amb el rei, que tenia com a favorit el canonge barceloní Alfons de Tous.⁵⁸ Assistí a totes les sessions del Concili de Perpinyà,

49. Eufemià FORT I COGUL, *Benet XIII: el darrer papa d'Avinyó a Catalunya*, Barcelona, Rafael Dalmau, p. 18.

50. Josep MAS, *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, Barcelona, 1906.

51. Josep BAUCELLS I REIG, *El fons «Cisma d'Occident» de l'Arxiu Capitular de la catedral de Barcelona: Catàleg de còdexs i pergamins*, Barcelona, IEC, 1985, p. 146-147.

52. El Consell de Cent de Barcelona havia promogut, el 1385, la seva candidatura davant del rei i del papa Climent VII per a ocupar alguna seu episcopal vacant. Vegeu Carme BATLLE GALLART, «La ciutat de Barcelona...», p. 326, doc. 2.

53. El 8 de desembre de 1398, pagava a Pere de Sagarriga, ardiaca de Benasc a la seu de Lleida i cambrer del papa, cent lliures barcelonenses, que eren part de l'*annata* per la provisió del bisbat de Barcelona. Vegeu Josep BAUCELLS I REIG, *El fons «Cisma d'Occident»...*, p. 151, doc. 223.

54. Nativitat CASTEJÓN DOMÈNECH, *Aproximació a l'estudi de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona: Repertori documental del segle XV*, tesi doctoral inèdita, Barcelona, 2001, llegida a la Universitat de Barcelona i dirigida per la professora Núria de Dalmases.

55. Antoni PLADEVALL, *Història de l'Església...*

56. Sebastià PUIG I PUIG, *Episcopologio de la sede barcinonense: Apuntes para la historia de la Iglesia de Barcelona y de sus preladados*, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1929, p. 280.

57. Sebastià PUIG I PUIG, *Episcopologio...*, p. 280-285 i 508-513.

58. Sebastià PUIG I PUIG, *Episcopologio...*, p. 280.

primer com a bisbe de Girona (1408-1409) i després com a bisbe de Barcelona. El paper d'aquest bisbe es veié reforçat amb la presència de Benet XIII a Barcelona,⁵⁹ així com pel fet que ajudà la predicació de fra Vicent Ferrer a la ciutat, famosa per haver omplert de gom a gom les places públiques barcelonines, fins al punt que s'hagueren d'enderrocar els murs del convent de Santa Caterina per evitar danys majors.⁶⁰ Com el seu predecessor, també morí víctima de la pesta, el 16 de febrer de 1410.

Pel que fa a l'assistència de clergues del bisbat de Barcelona, destaca l'escassa presència de pares conciliars. Només set. El bisbe Francesc de Blanes, que assistí tan sols a la part final del concili, atès que fou nomenat bisbe de Barcelona el 1409, a mitja sessió conciliar. Acompanyà el bisbe el canonge Ferrer de Pujol, en representació del capítol de la seu barcelonina.⁶¹ Junt amb aquests representants de la clerecia secular, assistí al concili de la Real de Perpinyà un escàs nombre de representants de monestirs de la diòcesi, com l'abat Berenguer de Sant Llorenç del Munt, el prior i un membre de la comunitat monàstica i el monjo Arnau del Portell, tots tres representants del monestir benedictí de Sant Pau del Camp, i el monjo Pere Conill, en representació del prior de Sant Miquel del Fai.⁶²

Tanca la relació de prelatos barcelonins la figura emblemàtica del bisbe Francesc Climent Sapera (1410-1415 i 1420-1430). Aquest singular personatge féu el seu *cursus honorum* al servei de Benet XIII. Fou ardiaca del Penedès, prior de Daroca i bisbe de Tortosa (1406), tot i que no consta a les llistes d'assistents al Concili de Perpinyà. Destaca sobre manera la seva condició de diplomàtic al servei de Benet XIII, a qui acompanyà en el setge i fugida d'Avinyó. Nomenat bisbe de Barcelona el 1410, la seva elecció provocà fortes dissidències entre el capítol catedralici, i acabà imposant-se per voluntat del papa mitjançant els oficis del cardenal de Montaragó,⁶³ i això malgrat que el candidat de Martí l'Humà, per qui suplicà insistentment, era Pero de Luna, nebot del papa i parent de la reina Maria. L'opció de Benet XIII, contrària als interessos del rei i de la reina, que aleshores l'estaven acollint a la ciutat de Barcelona amb tots els honors, s'hauria d'entendre per la voluntat pontifícia de treure's de sobre la complexa xarxa de recomanacions i interessos aliens a la seva persona. Haver escollit el seu confident implicava posar un home de la seva més estricta confiança, una mena d'alter ego, per a controlar la ciutat capital de la seva obediència i marcar a la vegada qualsevol decisió reial que pogués destorbar els seus plans.⁶⁴

E així senyor, fermament ne peurrà a vos sens falla e sens vostra pèrdua lo Sant Pare se ajudarà d'aquell bisbat e de tant com n'aurà no li caldrà fer mals nialets [...]. E ací senyor serets en molt major avinentesa de aprofitar en lo bé de la Sgleya de déu, e en bé del senyor Rey e de son consell he de son regne e bé de tota aquesta ciutat de la qual totes les altres prenen llum e sabets mils de mi, senyor, que tant com la persona dóna son cors al trevral en obres vertuoses tant ne consegueix major mèrit.⁶⁵

Francesc Climent, que havia estat nomenat bisbe de Barcelona essent el papa ja a la ciutat, prop del rei Martí, rebé el trasllat de seu, de Tortosa a Barcelona, com un menysteniment, tota vegada que significava passar d'un bisbat ric, molt ben dotat i molt gran a un altre que era força més pobre, Bar-

59. Eufemià FORT I COGUL, *Benet XIII...*, p. 30-33.

60. Sebastià PUIG I PUIG, *Episcopologio...*, p. 280-281.

61. Jean CAPEILLE, «Concile de La Réal (1408-1409)», *Revue Catalane*, núm. II (1908), p. 350.

62. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 177.

63. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 228. El cardenal de Montaragó era Juan Martínez de Murillo; de fet, cardenal del títol de San Lorenzo in Damaso.

64. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 230 i apèndixs LXI-LXXXIV.

65. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 527, apèndix LXXIX.

celona. Tanmateix el papa prengué aquesta opció, entre altres coses per evitar donar satisfacció a les pretensions del comte d'Urgell, «qui reputat se futurum regem»,⁶⁶ i per assegurar-se el control i la fidelitat de les institucions municipals de Barcelona a la seva persona i a la seva causa, mitjançant la presència d'un àlter ego.⁶⁷

Un cop nomenat, Francesc Climent amb prou feines residí a la ciutat, ans es dedicà a donar suport a la causa de Benet XIII arreu, com demostrà eficaçment amb la seva missió d'ambaixador papal davant la cort castellana.⁶⁸ A diferència de l'actitud del seu predecessor, no assistí a les predicacions de fra Vicent Ferrer a Barcelona, sostingudes durant trenta-tres dies a finals de l'estiu de 1413.⁶⁹ Fou un dels membres compromissaris a Casp i després es féu present com a ambaixador del Principat de Catalunya en la proclamació reial de Ferran d'Antequera, al qual donà possessió de la canongia que tradicionalment posseïen els comtes reis a la seu barcelonina, i fins acompanyà també el rei en la seva coronació a la seu de Saragossa.⁷⁰ Els serveis prestats al papa Benet XIII i a la nova casa de Trastàmara foren recompensats amb la concessió de l'arquebisbat de Saragossa (1415-1419), seu metropolitana que conservà fins que el nou papa Martí V el deposà. Tanmateix, gràcies als bons oficis de Ferran I d'Antequera, recuperà de nou la seu barcelonina el 1420, malgrat el rebuig del bisbe que va substituir-lo en abandonar el càrrec el 1415.

Tot i que caldria analitzar amb més detall cadascuna de les seus episcopals i els seus diversos titulars, hom pot adonar-se que el Concili de Perpinyà aplegà bàsicament personatges, bisbes sobretot, clarament identificats amb els interessos del papa, o almenys que havien fet el seu *cursus honorum* seguint les seves petjades i servint-lo fidelment. Quedaven lluny els bisbes que havien mostrat alguna independència o que es mantenien neutres davant la divisió de l'Església. Molts dels nous bisbes tingueren relació directa o indirecta amb el Compromís de Casp, i foren partidaris tant de la causa de Ferran I com de la de Benet XIII.

Les altres seus episcopals catalanes

Hem posat els exemples de tres diòcesis, però també es pot adduir el cas de Tarragona, la seu metropolitana, que tingué un arquebisbe, Ènnec de Vallterra, d'origen valencià, que havia ocupat les seus de Girona i Sogorb i a qui Pere el Cerimoniós havia promocionat (1380-1407). Com que continuà vivint a Roma, fou testimoni directe de l'elecció d'Urbà VI, del qual fou missatger, i a més deixà una versió molt detallada de la seva elecció. El seu pontificat destacà per haver reunit diversos sínodes (1388, 1389, 1390) i concilis provincials (1391, 1395, 1399 i 1406).⁷¹ Fou substituït per Pere de Sagariga i de Pau, antic bisbe de Lleida, com hem dit (1404-1407), i ara de Tarragona (1407-1418), partidari del papa Luna fins a darrera hora. És ben conegut pel fet que, des de 1406, secundà els esforços

66. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 515, apèndix LXX, cit. a Josep PERARNAU, «El Cisma d'Occident i el Compromís de Casp», a *Jornades sobre el Cisma...*, vol. I, p. 57.

67. Josep PERARNAU, «El Cisma d'Occident i el Compromís...», p. 58.

68. Josep BAUCELLS I REIG, *El fons «Cisma d'Occident»...*, doc. 362, 363 i 370, entre d'altres.

69. Josep BAUCELLS I REIG, *El fons «Cisma d'Occident»...*, p. 286.

70. Jerónimo de BLANCAS, *Coronaciones de los serenísimos reyes de Aragón*, Saragossa, 1641, p. 91-116; Roser SALICRÚ I LLUCH, «Las demandas de la coronación de Fernando I en el reino de Aragón», a *Homenaje a la profesora Carmen Orcástegui Gros*, vol. II, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 1999, p. 1409-1428.

71. Jaume VILLANUEVA, *Viage literario...*, vol. XIV, p. 17-18, i vol. XX, p. 191-201; Josep PERARNAU, «Nous fons de la Biblioteca Vaticana sobre el Cisma d'Occident i Catalunya (amb excepció de l'època de Benet XIII)», a *Jornades sobre el Cisma...*, vol. I, p. 183-190.

de Jaume de Prades i d'Arenós per a posar fi al Cisma d'Occident, i mantingué la mateixa posició al Concili de Perpinyà (1409), on fou un dels pares conciliars que hi romangué fins a darrera hora. Participà en el Compromís de Casp, on donà un vot per indivís entre els candidats Jaume d'Urgell i Alfons II de Gandia. Elegit Ferran I, fou canceller de la Corona catalanoaragonesa entre 1413 i 1418. L'any 1414 celebrà un concili provincial a Tarragona⁷² en el qual, entre altres qüestions, s'estatuí que a cada bisbat fossin nomenats un advocat i un procurador que havien de defensar diligentment les causes dels pobres. En tot es remarcà pel seu seny i moderació.

Del bisbat de Tarragona, també foren presents a la Real de Perpinyà el prior del capítol catedralici, l'abat Bernat Dalmau de Santes Creus, l'abat Vicenç Ferrer de Poblet, fra Jaume Carbó, en nom de la comunitat pobletana, i l'abat Joan de l'abadia benedictina de Sant Martí.⁷³

A la diòcesi de Girona, la figura clau i rellevant fou el bisbe Berenguer d'Anglesola, que precisament morí a Perpinyà el 22 d'agost, al començament de les sessions conciliars. Bisbe de Girona des de 1348, elegit pels canonges i confirmat *a posteriori* pel papa d'Avinyó, a qui defensà aferrissadament, a canvi rebé el títol de cardenal de Sant Climent (1397); tot i així, retingué els seus drets sobre la diòcesi, que governà com a administrador apostòlic, mentre que tenia com a bisbe auxiliar el dominic fra Ramon, bisbe titular de Terranova. Com a bisbe i cardenal, es féu present en la preparació i obertura del Concili de Perpinyà. Entre les actuacions més discutibles del bisbe Berenguer cal referir l'acceptació de la butlla condemnatòria de Llull donada per Gregori XI, després del procés inquisitorial endegat per fra Nicolau Eimeric.⁷⁴

El succeí el canonge de Girona Francesc de Blanes, després de l'elecció feta pel capítol catedralici el 27 d'agost, pocs dies després de la mort del bisbe anterior. Tanmateix Francesc de Blanes regí ben poc temps el bisbat de Girona, ja que el 5 de gener de 1409 fou nomenat bisbe de Barcelona, tal com hem apuntat més amunt. L'endemà mateix del trasllat d'aquest bisbe a la seu barcelonina, fou escollit fra Ramon Descatllar, monjo i abat de Ripoll (1383-1408), designat per Urbà VI (1383-84), tot i que no es pogué possessionar de l'abadia fins a la mort de Pere III (1387), que, el 1386, l'havia lliurada a Pere Batet. Durant el seu abadiat hom acabà de construir el claustre de Ripoll. Es passà al partit de Benet XIII, el qual, a la mort del cardenal Jaume d'Aragó (1396), el nomenà administrador perpetu de Montserrat. Promogut (1408) a la seu episcopal d'Elna, el mateix any fou traslladat a la de Girona. Com a bisbe d'Elna primer i de Girona després, es féu present al Concili de Perpinyà, i acompanyà el papa en el seu viatge posterior per terres catalanes. Del seu pontificat, cal destacar el fet que no residí a les seves diòcesis, sinó que el papa el retingué sempre al seu costat com a conseller, fins i tot després de reclamar-lo de forma insistent la ciutat de Girona, davant els problemes interns, tant socials com religiosos, que requerien la presència del prelat.⁷⁵ Morí a València (1408) durant un sojorn del papa en aquesta ciutat.

Completaven la representació diocesana diversos eclesiàstics, com Lluís de Vallterra, doctor en lleis, en representació del capítol de la catedral;⁷⁶ l'abat Dalmau de Santa Maria d'Amer; l'abat Jaume

72. Josep M. MARQUÈS (cur.), *Concilis provincials tarraconenses*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 1994, p. 150.

73. Jean CAPEILLE, «Concile de La Réal...», p. 350-351; Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 177. En cap de les dues relacions suara esmentades es detalla el nom sencer del monestir; creiem que deu ser un error.

74. Josep PERARNAU, «De Ramon Llull a Nicolau Eimeric: els fragments de l'*Ars amativa* de Llull, en còpia autògrafa de l'inquisidor Eimeric integrats en les cent tesis antilul·lianes del seu *Directorium Inquisitorium*», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 16 (1997), p. 7-129.

75. Jaume VILLANUEVA, *Viage literario...*, vol. XIV, p. 27-28.

76. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 176.

del monestir benedictí de Sant Quirze de Colera; l'abat Pere de Sant Pere de Galligants; l'abat Galceran de Sant Feliu de Guíxols; l'abat Hug de Santa Maria de Roses; l'abat Francesc de Sant Miquel de Fluvià; l'abat Bertran de Sant Pere de Rodes; l'abat de la canònica de Vilabertran; l'abat Pere del monestir de Camprodon, i l'abat del monestir de Sant Pere de Besalú. A més, hi hagué la presència del prior de la canònica de Santa Maria d'Ullà, fra Ramon Calvet, pels comunitaris de Sant Pere de Camprodon; fra Pere Ros, pel monestir de Sant Esteve de Banyoles; fra Joan Reglà, pel monestir de Santa Maria d'Amer, i fra Arnau Batlle per la canònica de Vilabertran. Sens dubte, el bisbat de Girona fou el que envià el màxim nombre de representants al concili, cosa explicable, almenys en part, per la proximitat de la seu de celebració.

Al bisbat de Vic, a partir de 1345 hi hagué un canvi radical en la sèrie dels seus bisbes. Alguns encara es poden considerar importants, però per a molts la diòcesi va ser un simple trampolí per a ascendir a càrrecs superiors. D'altra banda, a partir d'aquest moment no foren ja designats pel capítol de canonges, sinó directament pels papes i, més tard, pels reis. El primer bisbe nomenat directament pel papa fou Miquel de Ricomà, que sols fou bisbe de Vic un any (1345-1346). Del segle xv endavant s'accentuà la intromissió reial dins la diòcesi. De fet, els prelats que emmarquen el Concili de Perpinyà són una bona mostra d'aquest fet. Francesc Riquer i Bastero, bisbe de Vic (1392-1400), fou traslladat a Sogorb per decisió de Benet XIII.⁷⁷ El seu successor, l'aragonès Diego de Heredia (1400-1410), bisbe de Sogorb-Albarrasí, antic abat de Sant Feliu de Girona i canonge de Vic, es féu present al Concili de Perpinyà tot i que en la relació d'assistents no consta explícitament el seu nom.⁷⁸ La seva activitat al capdavant de la diòcesi és un altre exemple del baix nivell d'alguns d'aquests bisbes baixmedievals, coincidint amb el Cisma.

Acompanyaren el bisbe en la celebració conciliar altres eclesiàstics osonencs, com el representant del capítol i canonge de la seu osonenca, Jaume Taulé; l'abat Marc de Santa Maria de Ripoll; l'abat Joan de Sant Benet de Bages; l'abat Berenguer de Santa Cecília de Montserrat; l'abat de la canònica de Santa Maria de l'Estany; el canonge Pere de Racó, per la canònica de Sant Joan de les Abadesses; dos monjos de la comunitat benedictina de Sant Benet de Bages; Joan Pere, en representació del preposít de Manresa; fra Antoni Bet, en representació de la comunitat de canonges de l'Estany, i fra Jaume de Montcorb, representant de la comunitat benedictina de Ripoll.

Queda el darrer bisbat, Tortosa, que hem reservat per al final donada la seva situació peculiar. Tortosa, d'ençà del trasllat del bisbe Hug de Llupià-Bages a la seu de València (1399),⁷⁹ tingué el breu pontificat de Pero de Luna per imposició del rei Martí, tot i que aquesta elecció contravenia les intencions del capítol catedralici i les pròpies constitucions de l'Església tortosina, que imposaven l'elecció d'un canonge regular. El desenvolupament del Concili de Perpinyà, tanmateix, coincidí amb el breu pontificat de Francesc Climent (1407-1410), dit Saperà, que posteriorment seria traslladat a la seu metropolitana de Saragossa, i finalment a Barcelona, tal com hem recordat en paràgrafs precedents. Benet XIII el nomenà per a la seu tortosina mitjançant la butlla del 20 de juny de 1407, estesa a Marsella.⁸⁰ El nou prelat Francesc Climent, bisbe de Mallorca (1403)⁸¹ i tresorer papal, fou un dels eclesiàstics més estretament vinculats a Benet XIII i de la seva màxima confiança. De fet, tota la seva ges-

77. Joan Lluís de MONTCADA, *Episcopologio de Vich*, vol. II, Vic, 1894, p. 351.

78. Ramon ORDEIG I MATA, «Documents dels arxius...», p. 135-144.

79. Jaume VILLANUEVA, *Viage literario...*, vol. v, p. 104.

80. Josep BAUCCELLS I REIG, *El fons «Cisma d'Occident»...*, doc. 351.

81. Josep BAUCCELLS I REIG, *El fons «Cisma d'Occident»...*, p. 175. El 17 d'agost de 1403, Benet XIII notificava a Martí I aquest nomenament.

tió al capdavant de la diòcesi de Tortosa queda desdibuixada, per no dir anul·lada, a causa de la seva absència de la ciutat i del bisbat; com diu Villanueva, «tan escasas son las noticias que tenemos del sucesor», que resumeix l'actuació de Francesc Climent en quatre línies.⁸² El 13 de novembre de 1415, des de Perpinyà, Benet XIII el nomenava arquebisbe de Saragossa,⁸³ en seu vacant per la mort violenta del bisbe García Fernández de Heredia (1411) enmig de les complexes actuacions vinculades al Compromís de Casp.

La diòcesi de Tortosa estigué representada al Concili de Perpinyà pel degà del capítol i per l'abat de Santa Maria de Benifassà, de l'orde del Cister.

Hom pot observar com l'episcopat català que regeix les diverses esglésies diocesanes dins el marc temporal de la celebració del Concili de Perpinyà té un marcat predomini de personatges mancats de rellevància pastoral i intel·lectual, que s'han fet per la proximitat al poder, ja sigui a la vora de la família reial i en especial del rei Martí I o per l'encara més freqüent proximitat a l'entorn de Benet XIII, per haver-lo servit i acompanyat al llarg del període més dur del seu pontificat, sobretot durant la primera dècada del segle xv. Això no obstant, no es pot pas obviar l'existència de bisbes d'alta preparació i preocupats per la reforma, com és el cas de Francesc Climent Saper de Barcelona, de qui són cèlebres les seves visites pastorals.⁸⁴ En general, s'observa que s'imposen els bisbes proavinyonesos, i també es dona una certa preponderància dels dominics dins de les respectives diòcesis, que van edificant els seus convents en llocs rellevants dins l'estructura urbana de les ciutats catalanes, com pot ser el cas de la Seu d'Urgell o de Puigcerdà. A més, cal tenir present que la representació catalana estava ampliada per membres dels ordes mendicants, tal com ja s'ha dit a la introducció.

EL MONAQUISME CATALÀ EN TEMPS DE BENET XIII

Tampoc el monaquisme català trobava la tranquil·litat necessària,⁸⁵ i les divisions afloraren en les seves comunitats. Els casos ben emblemàtics de Poblet, Santes Creus i Montserrat en són bons exemples.

El monestir de Poblet

El monestir de Poblet, com tantes altres abadies, acollia en el seu si opinions i opcions discrepants sobre la qüestió del Cisma i la divisió de l'Església en dues obediències. L'abat Vicent Ferrer (1393-1409) era partidari del papa romà, com també ho era una bona part dels monjos. Així, sabem, per exemple, que alguns comunitaris, amb motiu del jubileu de 1400, volien anar a Roma a guanyar les indulgències, i ho volien fer amb el permís i l'encoratjament de l'abat. Però Martí I, coneixedor de l'opció pobletana i del viatge a Roma amb tot el que representava, escriví a l'abat Ferrer (Saragossa, 21 de febrer de 1400) recriminant-lo i cominant-lo a abandonar el projecte. Diu el rei:

82. Jaume VILLANUEVA, *Viage literario...*, vol. v, p. 104.

83. Josep BAUCCELLS I REIG, *El fons «Cisma d'Occident»...*, doc. 424 i 425.

84. Lluís MONJAS MANSO, *La reforma religiosa del patriarca Saper a finals de l'edat mitjana: L'exemple de les visites pastorals de les parròquies del Baix Llobregat*, Barcelona, IEC, 1997.

85. Per als centres monàstics del bisbat d'Urgell, vegeu Manuel RIU I RIU, «Repercussió del Cisma en les comunitats religioses del bisbat d'Urgell», a *Jornades sobre el Cisma...*, vol. I, p. 225-232.

Havem sabut com gran partida de monjos de vostro convent volen anar al Pardó de Roma [Jubileu del 1400], de la qual cosa som fort meravellats, com los havets dada licència de anar en lo dit Pardó, e dels dits monjos com han tan gran audàcia de voler anar en lo dit viatge, car tots són excomunicats de excomunicació papal, majorment com nostre senyor lo papa nos haia scrit que axí ben guanyen lo dit Pardó [Jubileu] estants en lur monastir com si anaven personalment a Roma, considerants lo cas en què la Esgleya de Déu és al present.

Per què us amonestam que deiats manar als dits monjos en virtut de santa obediència que romanguen en vostre monastir e per res no presumesquen de anar en lo dit viatge; en altra manera tots los qui en açò vos seran inobedients e faran lo contrari façats pendre com a fugitius e castiguets per tal forma segons vostre orde, d'on tots los altres ne prenguen eximpli.⁸⁶

L'opció de Poblet i dels seus monjos no devia tenir aturador, ja que el 3 de març, el rei escriu de nou a l'abat i li recorda que ha demanat al papa que designi algun santuari o església dels seus regnes on els monjos i altres fidels puguin acudir per guanyar el jubileu, o bé que autoritzi el viatge a Roma.⁸⁷

No coneixem el desenvolupament concret de les tensions internes per aquest afer. És creïble que aquestes tensions, incrementades per la posició del rei a favor de Benet XIII, tinguessin molt directament a veure amb les dimissions dels abats d'aquest període, sobretot amb la de Vicent Ferrer el 1409. Com també que Benet XIII intervingués directament en el nomenament dels diversos càrrecs del monestir. Aquesta pràctica no ajudà precisament a l'estabilitat i la concòrdia del monestir, ans exacerbà les tensions entre partidaris d'una obediència i d'una altra, i de tota la comunitat contra l'intervencionisme pontifici, ja que fins aleshores els monjos sempre havien elegit els seus càrrecs amb total independència.

El pare Finestres, historiador de Poblet del segle XVIII, comenta que Benet XIII no deixà mai d'aprofitar qualsevol minúcia per intervenir de forma decidida en el monestir, i que féu actes totalment inhabituals com era l'intervencionisme en afers interns.

L'elecció de Carbó no apaivagà de cap manera les tensions. Per primer cop un abat era elegit des de fora, sense consulta de la comunitat. La divisió entre les dues obediències es féu encara més gran, de manera que li fou difícil exercir la funció de pacificador i ordenador i de pare dels monjos. Per això el 6 d'abril de 1413, a Tortosa, presentà la dimissió a Benet XIII.

Benet XIII aprofità de nou l'ocasió per a intervenir directament, i allí mateix nomenà fra Joan Martínez de Mengucho nou abat, que regí la comunitat entre 1413 i 1433. És la introducció d'un abat malcarat, rigorós, intransigent, mancat de tacte i de tracte. Com a detall, la imposició de l'abstinència perpètua de menjar carn. Tanmateix fou reformador i innovador. Enormement valorat, Ferran I i Martí V li confiaren el tracte amb Benet XIII per aconseguir-ne la renúncia. No fou possible, però sí que l'arrancà de quatre cardenals d'obediència avinyonesa als quals, tornats a Roma, Martí V els reconegué de nou la dignitat cardenalícia.

El monestir de Santes Creus

L'abadia germana de Santes Creus també visqué la problemàtica del Cisma ben directament. D'ençà de la mort de Pere el Cerimoniós, i adoptant el criteri imposat per Joan I, l'abadia cistercenca

86. Jeanne VIELLIARD, «Pèlerins d'Espagne à la fin du Moyen Âge», a *Homenatge a A. Rubió i Lluch: Miscel·lània d'estudis històrics, literaris i lingüístics*, vol. II, Barcelona, 1936, p. 288, doc. 4.

87. Jeanne VIELLIARD, «Pèlerins d'Espagne...», p. 339.

es vinculà amb el papat d'Avinyó. Climent VII, el 20 de febrer de 1389, sancionava la permuta dels drets senyorials sobre Forès, Sarral i Cabra del Camp, que l'abadia havia fet amb el rei Joan I. I encara aquest mateix monarca enviava a l'abat la butlla del nou pontífex, Benet XIII, manant que els fidels de la seva obediència fessin pregàries per l'acabament del Cisma.⁸⁸ Justament és de ressaltar com en la cort papal avinyonesa, durant el temps que Martí passà prop del papa (març 1397), hi havia el monjo de Santes Creus fra Bernat Mallol, prou conegut per haver estat l'ordenador i sistematitzador de l'arxiu monàstic, cronista del cenobi i, sens dubte, fidel servidor del papa, sobretot durant el llarg període de setge del palau, entre el 26 d'octubre de 1398 i primers de maig de 1399.⁸⁹

La reina Maria de Luna, parenta del papa, també intercedí davant del pontífex (12 d'octubre de 1402) per tal que s'encomanés a l'abat fra Andreu Porta la seva intervenció per a posar fi al conflicte dels mals usos a la Catalunya Vella. La reina adduïa al seu favor que era una persona capacitada, ja que el candidat era «prelat dotat de graus en sciència de cànons e santa Theologia [...] com lo dit abat de Santes Creus [sia] batxiller en Theologia de París que val tant com mestre en Theologia fet fora París».⁹⁰

En aquesta estreta relació de l'abat i el papa avinyonès, cal comptar-hi la rapidesa amb què Santes Creus s'apressà a col·laborar econòmicament i generosa en subsidiar el viatge del papa a Roma, previst per a principi de 1405, a fi de posar en pràctica la seva desitjada *via conventionis* o conferència dels dos papes. El rei Martí, que s'enfadà fortament amb l'abat de Poblet per haver ofert tres-cents florins al papa sense el consentiment reial, també repregué Francesc de Blanes, conseller i promotor de la cúria reial, per haver instat Santes Creus a fer quelcom similar. Tot fa pensar que Santes Creus hauria subsidiat generosament el projectat viatge a Roma, tot i que no en coneixem la quantitat.⁹¹

Com direm més endavant, Santes Creus i el seu nou abat, Bernat Dalmau, es feren presents amb molts altres pares conciliaris catalans a la ciutat de Perpinyà, a l'església de Santa Maria de la Real (novembre de 1408-març de 1409).⁹²

Entrat Benet XIII a terres del Principat, després del desenvolupament del Concili de Perpinyà, no favorable a les tesis pontifícies, Benet XIII fou testimoni presencial de la mort de Martí l'Humà a Vall-donzella (Barcelona) el 31 de maig de 1410, i presidí el seu solemne enterrament el 18 de juny. Després de passar per Igualada i Montserrat, el papa Luna anà al monestir de Santes Creus el 26 de juny.⁹³

El priorat i després abadia de Montserrat

L'abadia de Montserrat, aleshores simple priorat de Ripoll, és un dels monestirs més arrelats a la història de Catalunya; lloc d'atracció de pelegrinatges, protegit pels reis i pels papes, és un dels grans referents del monaquisme benedictí a Catalunya. Fundat per l'abat Oliba al segle XI i vinculat des dels orígens a Ripoll, Montserrat va viure de manera punyent el pontificat de Benet XIII i el Concili de Perpinyà.⁹⁴

88. Francesc A. MIQUEL, *Santes Creus i el Cisma d'Occident*, Santes Creus, 1959, col·l. «Publicacions de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus», núm. 10, p. 8-9.

89. Francesc A. MIQUEL, *Santes Creus...*, p. 9; Martín de ALPARTIL, *Cronica acitatorum...*, p. 50. Quan esmenta les persones que el 26 d'octubre defensaren el palau i el papa, diu: «De Catalonia: [...] Bernardus Mallol, doctor legum».

90. ACA, Cancelleria, reg. 2354, f. 16r.

91. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 123.

92. Jean CAPEILLE, «Concile de la Réal...», p. 348.

93. Francesc A. MIQUEL, *Santes Creus...*, p. 11.

94. Cebrià BARAUT, «Benet XIII, darrer papa d'Avinyó, i el monestir de Montserrat», *Studia Monastica*, vol. 13 (1971), p. 77-103.

El seu prior no assistí a la convocatòria del Concili de Perpinyà, mentre que, en canvi, ho feren altres priors benedictins, com el de Sant Pau del Camp de Barcelona o el de Sant Miquel del Fai. Les tensions per la qüestió del Cisma feia temps que tocaven Montserrat.

A la mort del prior Rigalt de Vern (1384), el papa d'Avinyó Climent VII s'apressà a nomenar nou prior en la persona de Pere de Vern, cardenal de Santa Maria in Via Lata, germà del difunt Rigalt. El papa mateix manifestava que la seva decisió intervencionista era fruit de la voluntat de posar ordre al monestir i d'auxiliar el cardenal a subvenir a les seves despeses. No era ni benedictí ni membre de cap altre orde,⁹⁵ i es convertia en una mena de precedent dels abats comandataris dels segles xv i xvi. No consta que mai prengué possessió; ans al contrari, obtingué el rebuig total de la comunitat i el 1387 renunciava al seu càrrec sense haver posat mai els peus al monestir.

Per contra, Urbà VI havia aconseguit fer triomfar i fer acceptar el seu candidat, el prior Vicenç de Ribes —paradoxalment protegit també pel rei Joan I—, que es mostrà tothora ferm en l'obediència romana, junt amb la quasi totalitat de la comunitat.

Climent VII féu per manera d'interferir a Montserrat nomenant un benedictí de solvència com el pare Bernat de Vallseca, monjo de Sant Cugat del Vallès (8 de juny de 1387). El mateix dia, s'accepta la renúncia de l'abat Pere de Vern i se li assigna una pensió perpètua de tres mil florins d'or. Però tampoc aquest elegit, ni el seu successor, Jaume d'Aragó, bisbe de Sabina, tingueren cap acceptació per part de la comunitat.

L'elecció de Benet XIII no canvià absolutament res en l'obediència romana de la comunitat de Montserrat, tot i la coneguda estima que el nou papa avinyonès tenia envers el monestir.

El líder indiscutible de la postura proromana era el prior Vicenç de Ribes, que es mostrà sempre fidel a Urbà VI, Bonifaci IX, Innocenci VII i Gregori XII, que el féu cardenal en el consistori de 1408, a les vigílies del Concili de Perpinyà. Precisament fou a aquest prior, per la seva posició favorable a Roma, que tant el rei Martí com Benet XIII confiaren una missió d'intermediari entre les dues obediències i l'enviaren a Roma:

A 6 de octubre de 1408, perquè entre lo Papa y lo Rey era acordat trametre el prior de Montserrat al intrús de Roma, perquè li era açepte per tractar de la unitat de la Iglesia, y lo prior se era ofert anar, ab què la ciutat [de Barcelona], de qui ell solament confiava prengué a sa protecció en sa absència lo dit priorat [de Montserrat], i li prestà per dita anada 8.000 florins, que ell consignaria las rendas de Olesa; lo Consell deliberà fer-ho.⁹⁶

Però la mort sobtada d'aquest prior capgirà totalment les coses. Aprofitant la situació d'*impasse*, el 10 de març de 1409, a les acaballes del Concili de Perpinyà, Benet XIII nomenà l'abat de Ripoll, Marc de Vilalba, nou abat de Montserrat, que passava així de priorat a abadia independent.⁹⁷ És versemblant imaginar que tot s'hauria congriat a Perpinyà, a principi de 1409.

El nou abat arribà amb el prestigi del títol abacial, amb la vindicada i ara aconseguida assumpció de la dignitat abacial per a Montserrat. Amb aquesta decisió es donava satisfacció a un dels precés del rei Martí i a la vegada s'estroncava la desafecció montserratina envers Avinyó.

95. Anselm M. ALBAREDA, «Cronologia dels darrers priors de Montserrat. 1284-1409», *Analecta Montserratensia*, vol. 4 (1929), p. 216-220.

96. *Cerimonial dels Magnífichs Consellers*, vol. II, p. 7; cit. a Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 165.

97. Osvald CARDONA, *Montserrat*, Barcelona, Destino, 1977, p. 82-85.

L'EVASIÓ DEL PAPA I L'ABANDONAMENT DEFINITIU D'AVINYÓ

Tornem a la situació precedent, amb el papa escapolit de la presó avinyonesa (1404) i refugiat a Castèrainard, sota la protecció de Lluís II d'Anjou, rei de Nàpols. Benet XIII veia com li era retornada l'obediència de cardenals i dels reis de França i de Castella, a més de la sempre fidel d'Aragó. Durant quatre anys assajaria i defensaria la *via conventionis*, primer amb Bonifaci IX i després amb el seu successor, Innocenci VII. Anades i retorns de terres italianes, completament inútils, feren evident que també s'havia acabat el temps de la *via conventionis* i que ja només quedava la *via concilii*, la darrera de les solucions proposades per la universitat de París.

S'albirava, doncs, un nou canvi de rumb, el que s'esdevindria amb la convocatòria del Concili de Pisa (25 de març de 1409) i molt més tard amb els de Constança (1414-1415) i Basilea (1431). Però, de moment, Benet XIII s'avançava hàbilment als esdeveniments i convocava un concili de la seva obediència a Perpinyà.

El seu fidel Martí I li donà tota mena de facilitats i seguretats. Des de la seva arribada a Cotlliure, el 2 de juliol de 1408, el papa romandria per sempre més en terres de la Corona catalanoaragonesa. El 10 de juliol, el rei ordenava a Bernat d'Oms que posés el castell de Perpinyà al servei total del papa i de la seva cúria, i dos dies després el monarca manava al governador del Rosselló i la Cerdanya, Dalmau de Biert, que donés al papa «fort liberalment lits de posts, banchs, taules, astores, e totes altres aynes qui sien dins lo dit castell, axí com fariets pròpiament a nostra persona».⁹⁸

EL CONCILI DE PERPINYÀ (1408-1409)

El Concili de Perpinyà convocat per Benet XIII el 15 de juny de 1408 a Portvendres constitueix un punt importantíssim en la darrera etapa del regnat de Martí I i en relació amb el Cisma.

La convocatòria fixava com a dia d'obertura la festa de Tots Sants del mateix any. El papa volia demanar consell als seus fidels sobre com fer-ho per a trobar un final ràpid al Cisma. L'assemblea s'obrí el 15 de novembre de 1398. Hi foren presents la majoria o els representants de tots els prelats catalans, dels abats dels monestirs o els seus procuradors, representants de capítols, canòniques, i àdhuc de les dues universitats de la Corona, la de Lleida i la de Perpinyà. Amb un total de vuit arquebisbes, trenta-tres bisbes, quatre superiors generals d'ordes religiosos, cinc mestres superiors d'ordes militars, una dotzena de representants de bisbes no assistents, una quarantena d'abats, delegats de capítols catedralicis i una quarantena de representants de monestirs i canòniques regulars.

Curiosament, la postura del rei davant d'aquesta convocatòria fou gairebé de silenci o, potser millor, de màxima prudència. Calia fer coincidir el manteniment de l'obediència a Benet XIII amb la voluntat d'eradicar el Cisma, contemporitzant amb una França amenaçadora, i a la vegada tenir ben present el que succeïa amb el Concili de Pisa.

Per això el suport a Benet XIII fou menys calorós i explícit que altres vegades. Se secundava la convocatòria i la celebració del concili, però sense fer remor. Un desig de prudència preval fins al febrer de 1409. Només cal adonar-se que, en les múltiples cartes i relacions amb l'exterior, o no es fa cap esment del concili o se n'hi fa de forma fugissera. La primera referència es troba en una carta del rei adreçada als cardenals reunits a Pisa (14 de novembre de 1408), en què els informa que ha accep-

98. ACA, Cancelleria, reg. 2186, f. 24; cit. a Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 165.

tat la sol·licitud de Benet XIII d'enviar representants reials a Perpinyà.⁹⁹ Una altra referència la tenim en la carta enviada a l'emperador, del 10 de gener de 1409, en què defugiu donar la seva opinió sobre el concili, tot esperant que es clogui i saber-ne les resolucions.

Imaginem la posició reial com la d'evitar donar una publicitat excessiva a la reunió eclesiàstica i defugir al màxim els possibles danys col·laterals que aquesta convocatòria pogués provocar, ja fos per la pressió francesa o per les repercussions que pogués tenir a Sardenya i en l'Església sarda. No oblidem que almenys quatre bisbes sards estigueren presents a Pisa i no pas a Perpinyà, entre els quals l'arquebisbe d'Oristany, i això enmig de la repressió de la revolta dels jutges d'Arborea.

Prudència, discreció, suport tàcit però no públic, la voluntat de tenir obertes diverses sortides i les dificultats a Sardenya explicarien l'absència de referències al Concili de Perpinyà en la correspondència reial amb l'estranger.

La presència dels representants reials va ser reclamada de forma insistent pel papa, en la convocatòria que Benet XIII adreçà a Martí I el 15 de juny de 1408: «Exhortem la vostra reial Serenitat a tenir cura i assistir personalment o bé mitjançant representant.» El rei respongué favorablement a la crida i nomenà set ambaixadors (16 de novembre) davant dels pares conciliaris.

L'elevat nombre i l'estatus d'aquests representants fan pensar en una ambaixada solemne: Guerau Alemany de Cervelló, governador de Catalunya; Joan Eiximenis, confessor del rei i mestre en sagrada teologia; Ramon Xatmar i Simó Miró, cavallers; Joan de Simes, doctor en drets; Pere Català, llicenciat en drets, i Dalmau de Biert, batlle general de Catalunya. Segons Martín de Alpartil, tots s'hi fan presents en un lloc digne, rellevant i vistós, però desconeixem quina fou la seva participació i si mai arribaren a prendre la paraula en alguna de les sessions. Fins i tot la llista d'assistents, publicada per Ehrle i recentment per Hélène Millet, només en relaciona tres: Guerau Alemany de Cervelló, Joan Eiximenis i Pere Català. No sabem què es va fer dels altres ni si van arribar a anar-hi.

Dalmau de Biert i Simó Miró bescanvien amb el rei correus en els quals fan referència a la celebració conciliar, però ni Ramon Xatmar ni Joan de Simes han deixat cap rastre de la seva possible presència a la ciutat de Perpinyà o al concili homònim. L'ambaixada reial, doncs, no sembla que fos tan fastuosa ni grandiosa com s'hauria promès. Potser per salvaguardar la discreció? O un retorn a un cert equilibri davant la incertesa de les solucions? Fins i tot un detall gens nimi: els ambaixadors, a diferència del seu nomenament inicial com a «ambaixadors al concili general», acaben sent qualificats com a «ambaixadors del rei davant la cúria», «ambaixadors residents a la cúria romana» o simplement «ambaixadors» sense qualificatiu, com denota Péquignot.¹⁰⁰

D'una possible presència del monarca, encara que fos fugissera, mai no se'n parlà, ni ningú la insinuà. De tota manera, el rei volia estar informat tothora, i això s'evidencia més quan ell mateix recrimina la manca d'informació dels seus ambaixadors. Així ho retreu a Guerau Alemany de Cervelló (5 de desembre de 1408), quan li diu que no rep cap notícia de part seva. Li recorda que no valia excusar-se en el fet de saber poc llatí, i que si aquesta fos la raó, aleshores el compadria perquè considerava que ho devia passar molt malament i badallant moltíssim en haver d'aguantar sessions incomprendibles i llargues.

En la mateixa carta, li recorda que ell, el rei, té com a principal objectiu la unitat de l'Església. I encara, amb data del 22 de desembre, de nou el rei li confessa la seva desconfiança envers els resultats

99. Stéphane PÉQUIGNOT, «À bonne distance. Le pouvoir royal aragonais et le concile de Perpignan», *Études Roussillonnaises*, núm. xxiv (2009-2010), p. 87.

100. Stéphane PÉQUIGNOT, «À bonne distance...», p. 88.

del concili, i una pròxima solució del Cisma. Martí I es mostra atent tant als esdeveniments del Concili de Perpinyà com als preparatius del de Pisa, del qual també vol ser informat puntualment.

Un cop el concili s'hagué definit per la *via cessionis*, en la sessió de l'1 de febrer de 1409, o sigui, que considerava la renúncia al papat amb preferència a qualsevol altre procés per arribar a la definitiva solució del Cisma, Benet XIII, que sempre havia defensat i defensava la *via conventionis*, o sigui, procurar persuadir la part contrària amb tota mena d'arguments, demanà uns dies de reflexió abans d'acceptar les contundents i clares decisions dels pares conciliars. El papa pretenia implicar en la resposta el rei Martí, amb qui consultà l'afer (9 de febrer). Però la resposta del monarca fou taxativa: li agrai la confiança dipositada en ell, però creia que li era impossible donar una resposta sense meditar-la profundament i llargament. Tot fa pensar que el rei mostra distància respecte d'un concili que no havia aconsellat ni impulsat, tot i acollir-lo i protegir-lo en les seves terres.

La posició del rei seria d'observació atenta i d'espera. I mentre deixava que el concili anés fent el seu curs, el monarca i el seu entorn provaren de treure profit de la seva presència i acollida en territoris de la Corona catalanoaragonesa, tot presentant més de tres-centes súpliques, documentades en els registres de la Reial Cancelleria, algunes escrites *manu propria*, per a indicar l'interès o la implicació directa del rei, i altres presentades davant dels alts càrrecs de la cúria pontifícia o de personatges de l'entorn papal, com l'arquebisbe de Tarragona, el cartoixà Francesc d'Aranda, o Lluís de Vallterra, procurador d'Aragó davant la cort papal.

Stéphane Péquignot ha donat a conèixer recentment un document cabdal en aquest sentit, redactat entre el 10 i el 17 d'octubre de 1408, poc abans de la reunió conciliar. Es tracta d'una relació àmplia i detallada dels objectius a aconseguir per part dels ambaixadors o representants reials al concili. Es passa per sobre del problema axial, el Cisma, i s'adreça a la redefinició de les relacions del rei amb l'Església.

Els ambaixadors haurien de recordar al papa que, entre altres coses, és originari dels seus regnes, que hi ha sigut rebut i secundat amb tots els honors, que sempre ha tingut el suport incondicional dels seus monarques, i fins i tot s'invoca la *Política* d'Aristòtil per recordar-li que abans que cap altra cosa cal estimar la pàtria originària i que, ara com ara, no ha fet cap gest a favor de la Corona ni dels regnes que la componen.¹⁰¹

Martí I, mitjançant ambaixadors, demana a Benet XIII que es posi a la feina i compleixi un deute de llarga durada. És un autèntic memorial de greuges, aquesta vegada del rei al papa, com ho són els dels estaments al monarca. Se li exigeix, entre altres coses, la separació dels regnes de Sicília i de Nàpols, la multiplicació dels benifets eclesiàstics dins la Corona, la creació de quatre nous bisbats (precisament, mossèn Josep Alanyà es refereix en aquest mateix congrés a la sol·licitud de creació d'un bisbat a Morella), la conversió de València en seu metropolitana i la conversió del priorat de Montserrat en abadia autònoma (que, per cert, fou l'única demanda satisfeta).

També reclamava una cosa que recentment ha estat una altra vegada de gran actualitat: l'adequació de la geografia eclesiàstica a les fronteres polítiques, tot reintegrant la Vall d'Aran i el Capcir als bisbats dels quals haurien de formar part, o sigui, Urgell per al primer i Elna per al segon, en lloc de romandre sota bisbes aliens a la Corona.

Sobre els ordes religiosos i militars, també es demana adaptar-ne les fronteres, especialment de les províncies de franciscans i dominicans, així com dels ordes de Calatrava i Santiago pels dominis que tenen dins la Corona i que depenen actualment de jerarquies situades dins la Corona castellana.

101. Stéphane PÉQUIGNOT, «À bonne distance...», p. 90.

A això, calia afegir-hi les reiterades demandes de col·lectes de dècimes, per dos, quatre o més anys, per tal de subvenir a la dominació de Sardenya o a les lluites contra l'islam. Cal recordar sobre aquest punt que Benet XIII, a diferència dels seus predecessors, es mostrà molt generós envers els reis d'Aragó, i en concret amb Martí I, sobretot en tant que li atorgà una dècima triennial (1397) i una altra de septennial (1400), que fou considerada continuació de la que havia quedat interrompuda el 1393, i més endavant (1407) encara una altra de triennial. Ja hem dit abans que, a causa de l'enorme deute censal heretat dels temps de Joan I i de la reina Violant amb Luchino Scarampi i altres prestamistes i banquers, bona part dels ingressos de les col·lectes de dècimes anaren a parar a eixugar-lo, fet que Benet XIII acabà recordant al seu parent vers l'octubre de 1409, després de l'escàs èxit del Concili de Perpinyà. Possiblement la queixa del papa Luna s'ha d'entendre amb la voluntat de posar fre a unes demandes sense fi, exigides no sols pel deute heretat, sinó també per a subvenir a la recuperació de patrimoni alienat en temps del pare del monarca, Pere el Cerimoniós.¹⁰²

Tot i les pressions, els recordatoris i fins i tot les argumentacions en casos com el de l'increment del nombre de bisbats que haurien afavorit una major presència de prelats al concili, el papa féu cas omís de les súpliques, llevat del prec d'elevat Montserrat a rang d'abadia i nomenar com a primer abat el candidat del monarca, fra Marc de Vilalba.¹⁰³

Fins i tot el papa no donà cap satisfacció al rei en qüestions de nomenaments episcopals. La mort del bisbe Ermengol de Barcelona (1398-1408), en plena celebració conciliar a Perpinyà, i davant la seguretat que Martí I volia impulsar la candidatura del canonge de Barcelona Alfons de Tous,¹⁰⁴ Benet XIII s'afanyà a donar la seu barcelonina a Francesc de Blanes. La carta del rei al nou nomenat (27 de desembre de 1408) és prou eloqüent:

E responem-vos que'ns ha molt desplaçat la translació que'l dit sant Pare ha feta [de Girona a Barcelona], per duas rahons: la primera per tal com attès que nos no li erem tant luny que no pogués e degués rahanablement esperar nostra supplicació e ésser cert de la intenció nostra, no degera haver provehit sens nostra sabuda. La segona per tal com nos li havem scrit e ell sabia certament que nos havíem molt a cor que per ell fos provehit a mossèn Alfonso de Thous del primer bisbat que vacàs en nostra senyoria [...]. Per què us significam que nos no darem loch que vos prengats possessió del dit bisbat, ne volem que yc trametats per açò [...] com nos entenam encara proseguir la supplicació que havem començada en favor del dit mossèn Alphonso [...] com altre provisió no-ns sia plasent.¹⁰⁵

El papa tampoc no va fer cas de la candidatura reial a favor de fra Joan Trilles, prior de Sant Pau del Camp i germà del tresorer reial, com a abat de Ripoll.¹⁰⁶ Si ben poques concessions li féu el pontífex, entre aquestes escasses satisfaccions cal comptar la creació d'una canongia i prebenda a la cate-

102. Jordi MORELLÓ BAGET, «Las relaciones monarquía-papado en la etapa final del Gran Cisma y la sucesión de dos modelos distintos de transferencia fiscal en la Corona de Aragón», a *La Corona de Aragón...*, p. 237-238.

103. ACA, Cancelleria, reg. 2187, f. 96r; cit. a Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 190.

104. Més endavant serà nomenat bisbe de Vic, seu de la qual prengué possessió el 4 de juny de 1410. Joan Lluís de MONT-CADA, *Episcopologio...*, p. 365-377.

105. ACA, Cancelleria, reg. 2187, f. 320r; cit. a Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 190. Cal dir que el papa havia atès en altres ocasions les súpliques del rei i li havia donat completa satisfacció, per exemple amb el nomenament del difunt bisbe Ermengol, abat de Sant Cugat del Vallès i candidat del monarca, a qui el papa nomenà tot i que el capítol de la catedral havia elegit per majoria absoluta el seu secretari i fidel servidor Francesc Climent, dit Saperà. Sebastià PUIG I PUIG, *Episcopologio...*, p. 276.

106. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 190.

dral de València (17 de juny de 1409) que obligatòriament estava destinada al rei Martí i als seus successors en la dignitat reial, prebenda i canonicat dels quals el rei prengué possessió el 1410, poc abans de morir.¹⁰⁷

El desencís del monarca davant l'actitud d'un papa que corresponia ben poc i encara amb tantes reticències a la més que exquisida predisposició i fidelitat del rei es posà ben de manifest diverses vegades, sobretot en les missives als seus ambaixadors davant el concili i davant la cúria pontificia. El desplaer i la sensació d'engany havien de ser prou grans i la hipòtesi d'una possible ruptura entre rei i papa no era pas descartable; almenys això s'entreveu en les advertències donades als ambaixadors:

[...] ja que actua d'aquesta manera, d'ara endavant no li demanarem res més i el deixarem al seu aire [...] si el dit Sant pare persevere en les formes i actituds amb què us ha tractat fins ara, acomia-deu-vos d'ell i nosaltres ja veurem que fem en aquest afer. [...] El papa és molt dolç i captivador en les seves paraules, però els seus fets són dissonants i agres.

Els ambaixadors, decebut i sorpresos, esperaven en qualsevol moment (a principi de gener de 1409) una ordre de retorn a Barcelona. El 2 de gener de 1408, el monarca s'adreçava així als ambaixadors, en un to d'exigència tot culpabilitzant-los de la manca de predisposició papal envers l'únic monarca que li restava fidel:

Per altres nostres lletres vos havem escrit e manat que pus ob lo Pare Sanct no podets res obtenir [...] vos en vinguessets decontinent; e no n'havets res fet, de què sots dignes de gran reprehensió. Per què us manam expressament altre vegada que vista la present tots ensemps vos en vingats tota dilació remoguda. Certificant-vos que pus lo Pare Sanct ho fa així, nos usarem en sos affers per altre manera que no u havem en temps passat.¹⁰⁸

Ordre que no arribà mai; les coses es reconduïren i el nombre de súplices tornà a créixer a partir de finals del mes de gener de 1409.

La duresa i el to utilitzat en les missives diplomàtiques deixen ben clar que el desencís hi era i que, de llavors endavant, es podia mantenir l'obediència, però amb discreció; que es donava suport al concili, però a distància. Ara, el suport a Benet XIII ja no era del tot incondicional.

Ja que el concili havia decidit en la seva tretzena sessió (12 de febrer de 1409) l'enviament de senyals ambaixades a Gregori XII i al Concili de Pisa, la posició de la monarquia catalanoaragonesa s'anava decantant cap a la *via cessionis*, és a dir, de renúncia del pontificat amb preferència a qualsevol altre procés per tal de posar fi al Cisma, en la línia que havia decidit el propi concili reunit a Perpinyà. Això també preservava la dignitat de Benet XIII,¹⁰⁹ tot i que aquest camí era el que el papa no hauria volgut seguir mai. I així ho evidencià el rei en cartes del 19 de febrer, adreçades al rei de França, a l'emperador i als ducs de Berry i de Borgonya i al rei de Navarra, tot reclamant unitat i unanimitat de les monarquies catòliques per acabar amb el Cisma d'una vegada.

Així, l'ambaixada dels conciliaris de Perpinyà i l'ambaixada reial al Concili de Pisa de 1409 tindran els mateixos destinataris, però parlaran de forma diferent: els conciliaris informaran de les decisions preses a Perpinyà, mentre que els enviats del rei, sense fer cap esment del concili perpinyanès, volen

107. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 191.

108. ACA, Cancelleria, reg. 2187, f. 32v; cit. a Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 190.

109. Stéphane PÉQUIGNOT, «À bonne distance...», p. 91.

parlar amb tots, amb l'objectiu de retrobar la unitat perduda. Fins i tot un indici, una premonició: l'ambaixada reial destinada a Pisa hauria d'anar també a trobar-se amb Gregori XII per demanar-li relíquies de sant Jordi, patró de la Confederació, que es conservaven a l'església romana de San Giorgio in Velabro. Els ambaixadors reials a Pisa (l'arquebisbe de Tarragona, Guerau de Cervelló, Esperandeu Cardona, Vidal de Blanes i Pere Basset) feren sentir la seva veu, sobretot per deixar parlar els ambaixadors reials, com a nuncis del papa d'Avinyó davant l'assemblea conciliar, enmig dels aldarulls de la xurma que clamava a l'exterior contra Benet XIII.¹¹⁰ Amenaçats fins i tot de mort, els ambaixadors de Martí I desaparegueren un cop iniciat el conclave que havia de nomenar el tercer papa de la dividida cristiandat occidental. El cardenal d'Espanya informava de la situació dels ambaixadors reials a Pisa en aquests termes:

E si vuestros embaxadores sennor, aquí quesieran esperar algund poco después de la creación del Papa et quesieran aver información de todos los fechos, fuéales feecha tan clara, llana et complida de que ellos devieran ser muy contentos e aun yo esso mesmo por contemplación et servicio vuestro les enbié rogar e requerir que si alguna cosa querían desta corte o avien menester, que me lo dexiesen o enbiassen desir que me lo gradescían más que non los complía de presente con alguna cosa antes que se querían luego partir. E esto fue el segundo o tercio día que stuvimos de conclave.¹¹¹

La deposició dels dos papes, el de Roma i el d'Avinyó, al Concili de Pisa no va provocar en Benet XIII cap dubte en la defensa de la seva dignitat ni de la seva justícia. Ben al contrari, quan abandonant Perpinyà es dirigí a Barcelona i hi fou acollit pel rei, no dubtà a llençar diverses excomunionis contra els eclesiàstics que considerava traïdors a la seva causa i que l'havien abandonat per apropar-se o al papa de Roma o al de Pisa. El rei seguia cercant informació directa dels esdeveniments de Pisa, tot demanant noves als seus ambaixadors. Però els ambaixadors tampoc no van acceptar les decisions que s'hi prengueren,¹¹² com no ho feren els de l'emperador ni els dels reis de Castella, França, Xipre, Escòcia, Hongria, Nàpols, ni els de Milà, Venècia, Savoia i altres repúbliques italianes, llevat de Florència i Gènova.¹¹³ Així, l'elecció del grec Petro Filargo, amb el nom d'Alexandre V, estava condemnada ja d'entrada al fracàs.¹¹⁴

Des de la percepció reial s'esperaven èxits de la *via cessionis*, i en aquest sentit, calia tenir el diàleg obert amb ambdues obediències i obtenir de cadascuna el màxim profit. Del concili, a penes se'n parlarà. El rei mateix, en una súplica adreçada a Benet XIII el 22 de maig de 1409, li demanava que autoritzés a celebrar-ne la memòria litúrgica, però només a l'església de la Real, que acollí les sessions. Tot un símptoma de canvi d'orientació, a un any vista de la mort del rei i del final del casal d'Aragó.

110. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 216-217.

111. CODOIN, vol. I, doc. 34, p. 152; Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 217.

112. Així ho comunicava Martí I al seu hereu, Martí el Jove de Sicília: «Los nostres ambaxadors [...] a Pisa, són huy vençuts, e han-nos dit que après que-ls cardenals los hagueren hoïts qualques viii jorns abans que entrasen en conclau per elegir [Alexandre V] lus resposeren que ells havien ja tant procehit en lo fet de la elecció faedora que ja no era temps de tornar atrás res que haguessen fet, e per consegüent ells elegirien en lur papa lo dit cardenal [Filargo]» (ACA, Cancelleria, reg. 2252, f. 101r); cit. a Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 219.

113. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 219. Afirma el rei Martí: «Habem sabut que-y han dissentit expressament l'emperador, nostre cosí germà lo rey de Castella, lo comte d'Armenyac, lo comte de Ffoix, lo comte de Savoya, lo rey de Xipre, lo rey de Escòcia, lo rey lançelau, lo rey de Ongria, los venecians, lo duch de Milà e molts prínceps d'Itàlia et totes les comunes d'aquelles, sinó Florència e Gènova. Los missatgers del rey de Portugal qui anaven a Pisa passaren l'altre dia per nos e-ns dixeren que sí novella elecció s'i fahia de Papa, ells no hi entenien a consentir» (ACA, Cancelleria, reg. 2252, f. 101r).

114. Rafael TASIS I MARCA, *Pere el Cerimoniós...*, p. 226.

Tanmateix, un cop acabades les tasques conciliars, la presència de Benet XIII a Perpinyà ja no tenia cap sentit, i sobretot era insegura davant l'animositat de la monarquia francesa enfront del papa d'Avinyó. Per això va acceptar la ubicació de la cort pontificia en un indret més segur i sempre sota la protecció del seu parent Martí I, l'únic i darrer rei que no va negar-li l'obediència. Si la darrera sessió conciliar a Perpinyà fou el 26 de març, amb una presència més que esquifida de pares conciliars —la majoria dels quals havia retornat als seus llocs d'origen o s'havia afegit a la defecció—, l'11 de juliol el papa iniciava un viatge per terra, passant pel monestir de Sant Pere de Roda, Girona (19 de juliol), i que va acabar a Barcelona el 7 d'agost. El dia 14 de setembre, Benet XIII arribava al palau de Bellesguard, i el rei Martí li posava a disposició el palau reial major, mentre ell es retirava al palau reial menor que sempre havia menystingut. Pel seu papa, Martí I estava disposat a tot, fins a sacrificar-li la seva més preada residència.¹¹⁵ El 29 del mateix mes, Benet XIII feia solemne entrada a la ciutat de Barcelona, rebut per tot el clero barceloní, voltat pels consellers de la ciutat, duent les regnes del cavall el comte Jaume d'Urgell, a una banda, i el conseller en cap, Ferrer de Gualbes, a l'altra. Martí l'Humà, tot i l'evidència dels fets i de la situació crítica en què es trobava el seu papa, seguí mantenint la fidelitat i la proximitat envers qui estava ja abandonat per tots, menys pel casal d'Aragó. Martí, en prova de fidelitat, acceptà ser present al consistori convocat per al 21 d'octubre, en el qual el papa excomunicava els cardenals dissidents, així com la ciutat de París i el seu estudi general,¹¹⁶ la ciutat i estudi de Tolosa, a més d'altres personalitats rebels a la seva autoritat, que cada vegada anaven en augment. La Barcelona que acollia el papa escàpol seria també el lloc on es pronunciaren les més fermes condemnes contra tots els enemics, reals o suposats, de la seva obediència, fet que atiaria l'odi i el rebuig de la seva posició, i que ajudava a marginalitzar-lo encara més. Tan sols mantingué la fidelitat del rei, fins a darrera hora, així com la del bisbe i el clero barcelonins, entre altres.¹¹⁷ Fins i tot Barcelona fou el lloc al qual s'atribueix la redacció, per part de Benet XIII, del *De novo subcismate o Quia nonnulli: Tractatus subtilis Petri de Luna super facto Schismatis*,¹¹⁸ que segurament dugué a bon terme després de consultar el memorial del bisbe Sopera, del qual circularen diverses còpies anònimes.¹¹⁹ La tossuderia en la defensa dels seus drets, fins i tot després d'entrar definitivament en terres de Martí l'Humà per no sortir-ne mai més, ens descriu un papa que no s'acovardia ni davant la defecció dels amics ni tampoc davant l'audàcia dels seus enemics i adversaris.

LA MORT DE MARTÍ EL JOVE

Martí el Jove, rei de Sicília i hereu de la Corona catalanoaragonesa, contra el desig del seu pare, s'havia traslladat a Sardenya davant la difícil situació del regne d'Arborea, després de la mort del jutge Marià V sense hereus (1407). El futur de Sardenya s'havia tractat a la cort de Perpinyà de 1406, tot i que sense acabar de decidir res concret. L'empresa sarda, obra bàsicament de Martí el Jove, tirà endavant «veent la indisposició de son pare [Martí I] e desitjant com a cavaller treballar en lo fet de les

115. «Lo Papa», escriu el rei Martí als seus cambrers el 22 de juny de 1409, «será la semana primer vinent ací. E entenem-li fer gran e solemne festa e bell aculliment. E farem-lo posar en lo palau maior, e nos mudar-nos hem al palau menor, e la primera vegada que us scriurem, farem-vos saber quina festa li haurem feta, e l'aculliment e entremeses que entrevinguts hi seran» (ACA, Cancelleria, reg. 2252, f. 99).

116. Qualificat pel papa com «esa reunión de malvados que con loca temeridad usurpa el nombre de Universidad».

117. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 221-222.

118. León ESTEBAN MATEO, *Cultura y prehumanismo en la Curia Pontificia del Papa Luna, 1394-1423*, València, Publicacions de la Universitat de València, p. 118-120.

119. Sebastià PUIG I PUIG, *Pedro de Luna...*, p. 223.

armes [...] tramès a suplicar a aquest rei [son pare] que li degués dar llicència d'aquistar lo regne de Sardenya e fer aquell reduir a obediència de la casa d'Aragó, la qual cosa aquest rei —pare seu— li atorgà».¹²⁰ La victòria del rei de Sicília a Sanluri (30 de juny de 1409) anà tanmateix seguida de la fatídica notícia de la mort del jove hereu. El 3 de juliol de 1409 moria a Sardenya l'únic hereu de la Corona, precisament també ben poc després de l'elecció a Pisa d'un altre papa, Alexandre V. Foren dos cops molt durs per a Benet XIII i òbviament encara molt més per al rei Humà. Martín de Alpartil ho diu ben clarament en referir que el príncep «fue enterrado en la iglesia catedral de Cagliari; y su muerte perjudicó mucho al papa y al Cisma de la Iglesia; pues pacificada la isla, pretendía llevar al Papa a Roma y procurar realmente que se pusiese fin al cisma».¹²¹

Es trencava d'aquesta manera i de forma inesperada una figura que donava solidesa i continuïtat al projecte i a les esperances de Benet XIII. La relació familiar i política establerta entre el casal de Barcelona i el papa Luna, refermada pels interessos comuns a la Mediterrània, quedava en entredit i en la incertesa. Desapareguda primer la reina valedora, Maria de Luna, i ara l'hereu, Martí el Jove, sense descendents legítims,¹²² el rei quedà abandonat i aclaparat, desbordat pels esdeveniments i sense veure fi a una de les preocupacions més rellevants del regnat: el Cisma. Benet XIII jugarà a partir d'aquest moment, amb la seva presència a terres catalanes i prop de la cort reial, un paper absolutament decisiu, primer intentant un nou matrimoni per al rei, amb Margarida de Prades, absolutament infructuós, i mort el monarca, el 30 de maig de 1410, cercant la solució que es canalitzaria en el Compromís de Casp.¹²³

120. *Crònica del rei Martí*, treta de Josep-David GARRIDO I VALLS, *Vida i regnat de Martí I...*, p. 258.

121. Versió castellana de l'original llatí, treta de Martín de ALPARTIL, *Cronica actitatorum...*, p. 215.

122. Mort que representà també un cop molt dur no sols per al rei, sinó també per als somnis de Benet XIII, i que féu explotar el problema de la successió, com comenta excel·lentment Perarnau: vegeu Josep PERARNAU, «El Cisma d'Occident i el Compromís...», p. 56.

123. Armand JAMME, «Benoît XIII...», p. 123-127.